Bergensposten.

NR.2 juni 2009 12. ÅRGANG

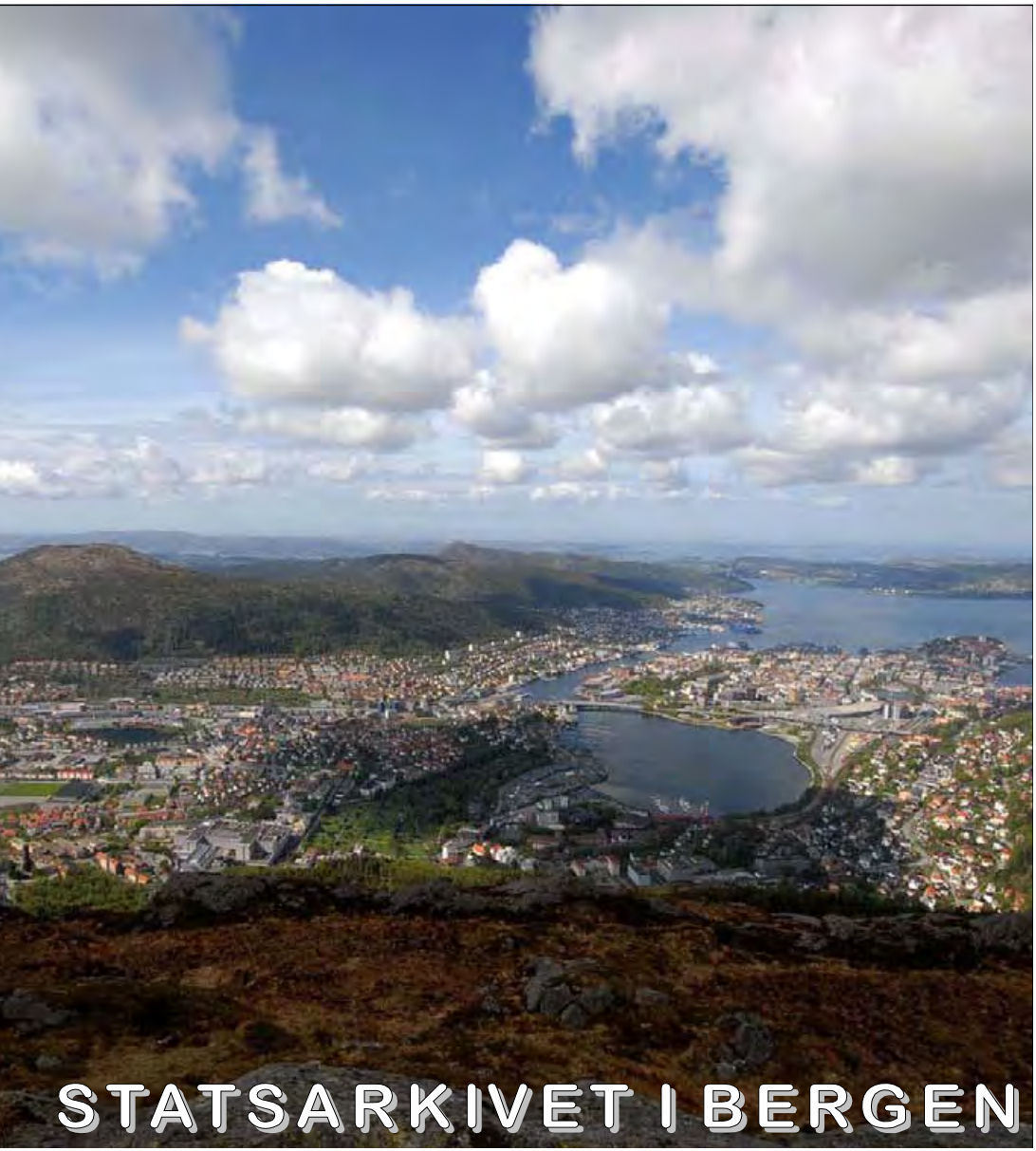

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 22. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 23. juni 2009
Forsiden:
«Sorgen forgik mig paa Ulrikens top»
Bergen sett fra Ulriken 3. mai 2009.
Fotograf: Øystein Seljelid

Statsarkivet — nybygg 2009. (Foto: Tom Myrvold)

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Jan Bødtker:
Da Bergen hadde egne frimerker 3

Arne Eriksen:
Bergensbana, nattruta og ein handlekraftig postmeister 19

Bjørn-Arvid Bagge:
Bergenske handelsskip i kamp med pirater 31

Christopher John Harris:
Et gullfunn på Stabben fyr! 41

Jørn Øyrehagen Sunde:
Grannhev - ein naborettsleg sedvanerett 44

.....

Fra redaktøren:

Vi har gleden av å sende fra oss et nytt nummer av Bergensposten, det 22. i rekken. Vi takker for hyggelige tilbakemeldinger fra lesere på tidligere nummer, og håper vi også denne gangen kan presentere et variert og interessant innhold!

15. april 2009 fikk vi klarsignal for bygging av nytt magasin og ny konserveringsavdeling ved Statsarkivet i Bergen. Det var selvsagt en særdeles stor dag for institusjonen, og vi vil nok komme tilbake til dette når selve byggeprosessen kommer i gang. Det ser dessverre ut til at vi fortsatt må smøre oss med tålmodighet, og kan håpe på byggestart tidlig i 2010.

I forrige nummer av Bergensposten hadde vi første del av Jan Bødtker's artikkel om Bergens bypost. Andre og siste del kommer i dette nummeret. Arne Eriksen følger opp den frimerkehistoriske vinklingen med å fortelle om etableringen av posttransporten med «Nattruten» og Bergensbanen i 1909.

Bjørn-Arvid Bagge har i lys av vårens mange beretninger om moderne sjørøveri utenfor østkysten av Afrika, hentet fram beretningen om skutene til skipperne Peter Mitzell og Frans Ross, som i 1672 med stort hell forsvarte seg mot tyrkiske pirater utenfor kysten av Portugal.

Christopher J. Harris forteller om nyfunnet arkivmateriale fra Stabben fyr ved Florø.

Jørn Øyrehagen Sunde tar for seg begrepet «grannhæv», og setter det inn i en historisk juridisk sammenheng. Ivar Aasen forteller at det er et adjektiv han fant brukt i Nordhordland, og som betydde «skikkelig i Naboskapet, upaaklagelig som Nabo». Jørn har ved hjelp av tingbøkene fra Nordhordland funnet fram til en rekke saker der ordet har vært brukt, og han viser hvor viktig grannhevinstituttet var i Nordhordland helt ut til slutten av 1700-tallet.

Vi takker bidragsyterne i dette nummeret, og tar gjerne i mot stoff fra andre som måtte ha stoff de gjerne vil dele med Bergenspostens lesere.

Vi ønsker leserne god sommer, og regner med å ha neste nummer klar ved utgangen av november.

Yngve Nedrebø.

Jan Bødtker:
Da Bergen hadde egne frimerker

Første del av denne artikkelen stod i forrige nummer av Bergensposten, side 44-56. den avsluttes her.

Bergens annen bypost

Etter at den første byposten stengte sine dører 31. august 1866, måtte bergenserne vente i nesten to år, nærmere bestemt til 1. juli 1868 før en ny bypost så dagens lys. Heller ikke dette forsøket falt i altfor god jord hos bergenserne, idet byposten måtte melde oppbud 31. desember 1869. Allerede fra starten ble det gitt ut et nytt bypostmerke. Det var helt forskjellig fra det den første byposten hadde gitt ut to år tidligere. Merket hadde sort tekst (BERGEN BYPOST) på bleklille papir av meget skrøpelig kvalitet. Derfor er dette merket som oftest defekt. Merkebildet hadde et stort 2-tall på høykant som indikerte 2 Skilling.

Stemplete merker og brev av denne utgivelsen er de mest sjeldne av alle bypostene i Bergen. Det er kjent to ekte brev av denne utgivelsen i tillegg til et meget begrenset antall stemplete og ustemplete merker.

I tillegg til det originale merket er det kjent ikke mindre enn 11 forskjellige «nytrykk» og forfalskninger. Men disse er lett å skille fra originalen.

I mai 1869, da Norshuus var gått ut av byposten, utgav Schroeter et nytt bypostmerke med verditallet 2 (Skilling) i en sirkel. Merket var i mattrosa. Ettersom vi har en 30-blokk av denne utgivelsen med passmerke for midten av arket, har denne utgivelsen ganske så sikkert vært trykket i ark av 100 merker (10x10).

Av dette merket er det kjent tre forskjellige trykninger i forskjellige fargenyanser fra teglrød til mørkerød, alle produsert i siste halvdel av 1869.

I tillegg finnes det fem forskjellige «nytrykk» og forfalskninger.

Av denne utgivelsen er det kjent tre ekte brev, hvor to av dem er brukt av den tredje byposten, som først åpnet 4. mars 1871. Et begrenset antall stemplete merker finnes på samlerhender. Derimot er det relativt mange ustemplete merker i omløp.

Ole A. Norshuus og Fredrik Schroeters fikk til åpningen av byposten laget et nytt stempel med en diameter på 20 mm. Det var et enringsstempel med tekst: «BERGENS BYPOST» langs stempelbuen med dato i midten og med årstallet 1868 nede langs buen.

Fra ca. 1. juli 1869 ble stempelet forandret, idet datoen ble fjernet slik at bare årstallet 1869 sto igjen. Dette

stempelet ble brukt frem til byposten ble stengt 31. desember 1869.

Årsaken til fordringen kjenner vi ikke.

”Respektable Mænd”

Mens man måtte bruke mye ressurser for å komme til bunns i historien rundt den første byposten, har historien vært lettere tilgjengelig for den andre bypostens vedkommende. Man kan nesten følge utviklingen fra dag til dag ved hjelp av annonser og kommentarer i byens aviser.

De «respektable Mænd», som Bergens Tidende omtalte i sin redaksjonelle kommentar, og som hadde «sat sig i Spidsen for» et nytt forsøk med bypost i Bergen, var de to telegrafistene Ole A. Norshuus og Fredrik Schroeter ved Bergens telegrafstasjon. De var henholdsvis 31- og 36 år gamle og født i Gausdal og Christiania.

Norshuus sa takk for seg og gikk ut av foretaket i april 1869, da han ble telegrafbestyrer i Haugesund. Dermed drev Fredrik Schroeter bypostene videre alene ut året.

Ole A. Norshuus var «telegrafist af 1ste Klasse» fra april 1868 til april 1869, da han som nevnt gjorde haugesunder av seg. Men han kom tilbake til Bergen for å overta som telegrafbestyrer i 1880. I 1892 ble han konstituert som telegrafinspektør for det Vestenfjeldske. I tillegg ledet han også anleggsarbeidene med det private Bergens Telefonkompani.

I 1905 sluttet han som telegrafinspektør for å overta direktørjobben i Telefonkompaniet. Han døde i 1913 i Kristiania.

Når det gjelder Fredrik Schroeter ble han værende i Bergen til 1871, da han ble ansatt som telegrafinspektør i Nordland med arbeidsplass først i Bodø og senere i Mosjøen, hvor han var ordfører til han døde i 1892.

Da Norshuus og Schroeters bypost åpnet 1. juli 1868, ble det på åpningsdagen rykket inn annonser i byens tre aviser:

BYPOSTKONTOR

Kontor: Skomager Smiths Huus i Veiten – Aabent fra kl. 10 - 12 Fm., 4 – 6 Efterm.
Undertegnede have idag oprettet et Bypostkontor og anbefale dette til besørgelse af Pakker og Breve inden Byens Grænser.
For Besørgelse af Breve beales 2 Sk., for Pakker efter deres Størrelse. Breve der nedlægges i de omkring i Byen anbrakte Bypostkasser maa være forsynede med Frimærker, der erholdes paa Kontoret til 2 Sk. Pr. Stk., og 64 Stk. á 1 Spd.
Breve, der nedlægges i Kasserne uden at Være forsynede med Frimærker, besørges ikke, hvorhos Publikum anmodes om at paategne tydelig Adresse.
Bergen den 1ste Juli 1868

Norshuus Fr. Schroeter

Av overnevnte kan vi sannsynligvis slutte at arkstørrelsen for utgaven fra 1. juli 1868 er 64 merker (8x8). Men tallet 64 kan også henge sammen med at når rabatten var trukket fra, fikk man 64 merker for den runde sum av 1 Speciedaler.

Ettersom det ikke er kjent helark eller større enheter av den annen byposts første merke, er det også vanskelig å si nøyaktig hvor store ark som ble trykket.

At det heller ikke finnes større enheter som blokker og striper, kan henge sammen med den dårlige papirkvaliteten, og at mange brev kanskje ble sendt uten å være frankert? Det er verdt å legge merke til at prøvetrykkene for overnevnte merke er trykket i ark á 56 merker (7x8). Disse er lettere å finne enn originalen!

Redaksjonell kommentar

I byens eldste avis, «Bergens Adressecontoirs Efterretninger» (1765), som senere gikk inn i «Bergens Aftenblad» (1889), og som igjen ble overtatt av «Morgenavisen» (1945), hadde følgende redaksjonelle kommentar:

«Henvisende til foranstaaende Bekjendtgjørelse om, at et Bypostkontor er oprettet og fra i dag af begynder sin Virksomhed i vor By, skulde vi minde om, at de fleste større Byer allerede i lang Tid have nydt godt af og paaskjønnet denne nyttige Institution, saa at den ikke alene har kundet bestaa, men ogsaa bestaa paa en saadan Maade, som Bevidsheden om dens Nytte giver den fuldstændigt Krav paa. Støttende os til de andetsteds hentede Erfaringer, finde vi det derfor overføldigt her nærmere at paapege det Gavnlige i, at denne ledtvindte Maade for den indenbyes Kommunication ogsaa hos os benyttes i den Grad, at den kunde trives, saa meget mere som mange af de Hindringer, som vor Bys langstrakte Areal lægge iveien for samme. Netop herved for en stor del vilde udjævnes, og vi motage da denne tidsmæssige Foranstaltning med det haab, at ogsaa Publikum her allerede snart vil vide at vurdere dens Nytte.»

”Bergensposten» kan ikke være dårligere, og har selvsagt også en kommentar til åpningen av byposten:

«Vi tillade os at henlede Publikums Opmærksomhed paa det nu oprettede Bypostkontor, der sikkerlig vil blive til megen Lettelse ikke alene for Forretningsmænd, men ogsaa for Alle og Enhver, der vil have en skriftlig Besked hurtigt og sikkert frem. Da Bestyrerne af Bypostkontoret ere offentlige ansatte Mænd, har man i deres Stilling al ønskelig Garanti. Det er Meningen efterhaaden at utvide Bypostens Forretninger til ogsaa at omfatte de talrige Ruter med Smaadampskibe.»

Vi har allerede nevnt at Norshuus og Schroeter begge var ansatte på Telegraf-

stasjonen i Bergen. Det er nok også grunnen til at journalisten i «Bergensposten» bruker uttrykket «offentligt ansatte Mænd» i sin kommentar for at det skal borge for kvaliteten rundt foretaket.

I byens nyeste avis, «Bergens Tidende», som er i sin første årgang, bringer også annonsen om bypostens oppstart, men avisen har ingen kommentarer. Avisen får ikke flere annonser fra bypostkontoret. Grunnen er at det utviklet seg et nært samarbeid mellom byposten og «Bergensposten».

Mot slutten av juli måned finner vi en annonse under rubrikken «Kondition tilbydes» (Stilling ledig).:

BYPOSTKONTORET

«For 2 paalidlige Bud er ansættelse at erholde paa Bypostkontoret fra 1ste August.»

Av den første annonsen om åpningen av byposten, går det frem at regelen er at brev skal være frankerte for å bli ekspedert. Det betyr at den annen bypost ikke tar med seg den første bypostens praksis at brev kunne sendes ubetalt, og at slike brev skulle betales av mottaker.

Men når forretningen ikke går så bra, ser man seg tydeligvis nødt til å akseptere at folk kan sende ufrankerte brev.

27. oktober 1868 og en tid fremover, står følgende annonse på trykk i «Bergensposten»:

BYPOSTKONTORET

«Breve forsynede med Firmastempel eller paa anden Maade legitimerede, ombæres ogsaa ufrankerede.»

For «Bergensposten”s vedkommende praktiseres ordningen på følgende måte:

«Breve, Meddelelser og Avertissementer i lukkende Sedler, adresserede til «Bergensposten», befordres av Byposten, selv om de ikke er frankerede.»

Tydeligvis en måte for byposten å betale sine annonseregninger på.

I november 1868 rykker Bypostkontoret inn en annonse som forteller at de er flyttet til Starvhusgaden 4, (16 Rode, Nr. 58). I januar 1869 kunngjøres en liste over brev som er nektet mottatt, fordi mottakeren ikke ville betale portoen.

I samme måned averteres det igjen etter postbud:

«For en rask og paalidelig Mand er ansættelse at erholde som Bypostbud. Løn 8 Species i Maaneden. Paa Telegrafkontoret erholdes nærmere beskjed.»

Denne korte annonsen gir oss nyttige opplysninger. Blant annet at byposten er nært knyttet til Telegrafkontoret, og om økonomien til byposten. Med to ansatte postbud ville lønnsutgiftene alene være 16 Spd. i måneden. For å dekke denne utgiften alene, måtte byposten befordre minst 1.000 brev i måneden!

De siste signaler om bypostens eksi-

stens finner vi i en annonse i «Bergensposten», som gjentas til ut i oktober 1869:

«Avertissementer til «Bergensposten» kan fremdeles som hittil nedlægges – ufrankerede og i lukkede Sedler – i Bypostkontorets Brevkasser (de røde), der tømmes til de Tider, som findes angivne paa hver Kasse.»

Etter oktober måned er det slutt med opplysninger om byposten i Bergensavisene, bortsett fra avviklingsannonsen 29. desember:

«Bypostkontoret slutter sin Virksomhed ved indeværende Aars Udgang. Cirkulerende Frimærker indløses.»

Bergen 29de December 1869.

Fr. Schroeter

Som den skikkelige forretningsmann Fredrik Schroeter var, innløste han alle bypostmerker som måtte være i omløp, slik at ingen av byens borgere skulle sitte igjen med verdiløse bypostmerker.

Dermed var den annen bypost gått over i historien etter bare halvannet års drift.

Bergens tredje bypost.

Fra den annen bypost stenger ved utgangen av 1869 går det 15 måneder før andre forsøker seg med en tredje bypost i Bergen. Det er kontorist Gerhard A. Riisnæs, født i Lindås i 1825, som føler trang til å åpne en ny bypost. Det skjer 4. mars 1871. Igjen er det annonser i Bergensavisene som gir oss opplysninger om byposten. På åpningsdagen står det en annonse i «Bergens Tidende», og av denne annonsen går det frem at byposten til Riisnæs kan sees som en fortsettelse av Fr. Schroeters bypost.

Hvorfor kunngjøringen om den tredje bypostens eksistens først kommer på trykk 19. mars i byens to andre aviser, vet vi ingenting om.

Åpningsannonsen i «Bergens Tidende» opplyser blant annet om at postkasser er opphengt «paa samme Steder som i 1869», en klar indikasjon på at Riisnæs har overtatt postkasser, rekvisita etc. fra Schroeters bypost.

En ny annonse er å finne i avisene:

«Bergens Bypostkontor modtager Breve, Aviser og mindre Pakker etc. til hurtig og paalidelig Ombringelse indenbyes. Frimærker kan kjøbes paa Kontoret i Tobakshandler Christensens Hus No. 11 – Rode No. 127, Theatergaden 3. De udhægte Brevkasser tømmes og Brevene befordres daglig kl. 8 og 11 Formid. og 3 og 6 Efterm.

Kontoret er aabent til kl. 8 Aften.»

Ærbødigst G. A. Riisnæs.

”Bergensposten» er igjen på plass og kommenterer opprettelsen av den tredje og siste private byposten i Bergen:

«Det gjøres atter et Forsøg paa at faa en regelmæssig Bypost oprettet i Bergen. Mangel af Bypost i en saavidt stor By som Bergen er unægtelig i mange Forhold og i flere

Henseender et Savn. Vi skulde derfor ønske, at Forsøget denne gang vilde lykkes. Det er nu udhængt Brevkasser paa mange forskjellige steder i Byen, og disse tømmes til regelmæssige Tider, fire Gange daglig, kun med Frimærker forsynede Breve befordres. Forøvrigt henvises det korresponderende Publikum til den i vort Dagsnummer Indtagne Bekjendtgjørelse.»

Denne annonsen blir rykket inn flere ganger i «Bergensposten» i mars og april 1871. Spørsmålet om annonsekreditt melder seg relativt fort, og det løses på samme måte som for den annen byposts vedkommende. 26. april finner vi denne kunngjøringen:

«Breve og Avertissementer til «Bergensposten» kan nedlægges i Bypostens Kasser og befordres videre uden Udgift for Afsenderen.»

9. mai 1871 står det en ny annonse på trykk, denne gang i «Bergens Tidende». Den tar for seg hvilke tjenester byposten utfører:

«Bypostkontoret modtager og besørger Breve til enhver Tid av Dagen, saavel Inden som Udenbyes.»

Bypostkontoret flytter

Tre dager senere (12. mai) flytter Riisnæs sin bypost til Muurmester Behrs Huus på Øvre Torvet. Frem til 4. august rykker Riisnæs inn flere annonser i «Bergensposten». Men 6. august skjer det noe helt nytt i annonseringen: Byposten er nå solgt, og følgende annonse står på trykk:

BERGENS BYPOSTKONTOR

«Herved bekjendtgjøres at Undertegnede fra idag af har overtaget Bergens Bypost, og modtager Breve, Aviser og mindre Pakker etc. til hurtig og paalidelig Ombringelse indenbyes.

Frimærker kan kjøbes hos D´Hrr. Hasselmann, Steineger, G. Wiese, Munthe, Tobakshandler Berg, Jomfru Eide og Anton Dahl. De udhængte Kasser tømmes og Brevene befordres daglig kl. 10 Form., kl. 1, 4 og 6 Efterm. Pakker og Breve modtages og Expederes i Hr. Georg Wieses Boutik paa Tydskebryggen indtil kl. 8 Aften.»

Ærbødigst J. Andersen

Denne annonsen blir også rykket inn i «Bergens Adressecontoirs Efterretninger», men i «Bergens Tidende» står den ikke.

Til tross for at Riisnæs i sine første annonser kunngjør at bare frankerte brev blir håndtert, går det med ham som for de tidligere byposter – Riisnæs blir mer eller mindre tvunget til å ta i mot ufrankerte brev hvis foretaket skal overleve.

En litt spesiell og kreativ kunngjøring blir annonsert i «Bergens Tidende» 23. juni 1871:

«Bestillinger til Bjørgvins Mineralvandfabrik besørges gjennom byposten i ufrankerte Breve.»

Fabrikken eksisterte helt frem til for noen få år siden. Det hadde vært morsomt om vi hadde funnet en bestilling med byposten stempel.

Byposten blir solgt

Gerhard Riisnæs selger sin bypost til John Andersen i august 1871. Andersen var født i Haus i 1826 og bodde i Stølesmuget 10, like nedenfor der Krohnengen skole i dag ligger.

For å styrke kreditten til den nye eier, blir det rykket inn en støtteannonse i byens tre aviser i slutten av august, undertegnet av Peter Mohn, H. A. Brun og Fr. Schroeter. Men det ser ikke ut til at dette initiativet har noen stor innvirkning.

Det kommer også kritikk av byposten i avisene for sen og dårlig service.

De siste annonser fra John Andersen finner vi 11.- og 25. november 1871 mens den siste henvisning til byposten kommer i januar og februar 1872, da «en forretningsmann» etterlyser i «Bergens Tidende» og «Bergensposten» bypostens kontor.

Når John Andersen legger ned byposten, kjenner vi dessverre ikke til. Ingen av Bergensavisene omtaler nedleggelsen i sine kommentarspalter, og heller ingen «dødsannonse» fra John Andersen er å finne.

Den siste avstempling vi kjenner til av den tredje byposten, finner vi på et brev som er sendt fra Volden på Sunmøre til Bergen. Brevet må være innlevert på Bypostkontoret, påsatt bypostmerket og stemplet BERGENS BYPOST før brevet er blitt brakt ut til adressaten, sogneprest Hauge.

Ettersom Riisnæs har tatt bort både dato og årstall i stempelet han arvet fra Schroeters bypost, inneholder stempelet nå bare teksten: BERGENS BYPOST. Derfor er vi nå prisgitt at brev er innvendig datert. Det er dette siste brevet fra den tredje byposten. Innvendig er det datert 5. november 1871, og da har det etter all sannsynlighet blitt stemplet av byposten en eller to dager senere. Brevet er ganske sikkert blitt tatt med fra Volden til Bergen som såkalt «kapteinpost» på et eller annet dampskip som gikk i rute på Vestlandskysten.

Bypostmerket på nevnte brev er som vi tidligere har nevnt fra Schroeters utgivelse fra mai 1869.

Et tilsvarende brev er frankert med Schroeters bypostmerke og sendt lokalt til Den indre Havnecommissionen i Bergen. Stempelet er også det samme og brevet er innvendig datert 20. mai 1871.

«Kunstig udhugne kanter»

Hvorvidt den tredje byposten trykket egne frimerker, vet man ikke med sikkerhet.

Det er mye som tyder på at John Andersen overtar deler av frimerkelaget

til Schroeter, i alle fall de merkene som var uten tagger.

I en annonse i «Bergensposten» 12. august 1871 skriver han at det er bare bypostmerker som er kjøpt etter 5. august, og som har «kunstig udhugne kanter» som kan benyttes. Det er all grunn til å tro at «kunstig udhugne kanter» er det samme som tagger. På denne bakgrunn er det videre sannsynlig at 5. august er utgivelsesdagen for Andersens eneste selvstendige frimerke-utgivelse.

Som man ser er det mye som er uvisst rundt den tredje og siste bypostens frimerker. Hadde vi ikke hatt tilgang til Bergensavisene fra 1860-70-årene, hadde vi visst enda mindre.

Hvem G.A. Riisnæs og John Andersen var, og hva de drev med, vet vi heller ikke så mye om. Gjennom avisannonser i 1873 tilbyr Riisnæs seg å møte i forliksrådet, «baade i Byen og på Landet», og en John Andersen annonserer senere samme år utleie av sitt nye hus ved Krohnengen.

Dette kan tyde på at både Riisnæs og Andersen kom i økonomisk uføre i forbindelse med sine byposteventyr.

Opplysninger i noen av de internasjonale frimerketidsskriftene kan tyde på at John Andersen oppdaget at det var mer lønnsomt å selge bypostmerker til samlere enn å drive et ordinært bypostkontor i Bergen. Etter det Sir John Wilson skriver, hadde den kjente skotske bypostsamler

Rev. Usher så sent som i 1882 handlet bypostmerker fra Bergen på Andersens kontor.

Den offentlige byposten

Helt fra den annen bypost åpnet i juli 1868, kom det som vi innledningsvis har nevnt, klare signaler gjennom blant annet «Bergens Tidende», om at det ville være en fordel om byposten og postvesenet samarbeidet om lokal postombæring.

Det skulle gå ikke mindre enn 10 år før det offentlige etablerte en lokal postombæring i Bergen. Det skjedde 1.oktober 1878.

Postmester Jacob de Rytter Kielland var tydeligvis ikke interessert i at det offentlige skulle overta den lokale postombæring i 1868. Kanskje var det fordi han hadde sympatier, eller eierinteresser i den private byposten, som igjen gjorde at han var svært passiv når spørsmålet ble reist gjennom byens aviser?

Postmester Kielland døde i 1870, og det ble ikke utnevnt ny før i september 1871. Den tredje private byposten slet da med å få endene til å møtes, og som vi nå vet ble den lagt ned i løpet av 1872. Dermed var det slutt på den lokale, private postombæringen.

Hele 1873 passerer uten at noe skjer. Derimot ser man litt «lys i tunnelen», da en annonse i «Bergens Tidende» 1. januar 1874 har følgende innhold:

FRA POSTKONTORET

«Fra 1ste Januar 1874 vil Post-Brevkasser være ophængte paa følende Steder i Byen:

Dampskibsselskabets Eiendom paa Hjørnet af Strandgaden og Toldbodalmindingen, Løveapoteket ved Nyalmindingen, Wallendahls Eiendom ved Smørsalmindingen, Neuhaus´s Eiendom paa Stølen, Madm. Arents´s Eiendom ved Nøstet, Arbeiderforeningens Eiendom ved «Den Gode Hensigt"s Eiendom paa Engen og paa Postkontoret, samt i Sandvigen paa Rebslager Ellerhusens Eiendom.

Brevkasserne i Byen tømmes Hverdagene kl. 10 Formiddag og kl. 7 Eftermiddag. Søn- og Helligdagene kl. 5 ½ Eftermiddag. I Sandvigen tømmes Brevkassen Hverdagene kl. 6 ½ Eftermiddag. Søn- og Helligdage kl. 5 Eftermiddag.»

Hvordan postombæringen fungerte etter at de nevnte 10 postkasser var satt opp, vites ikke. Etter at byens borgere hadde lagt sine brev i de oppsatte postkasser, ble de tømt av postvesenet på de oppsatte klokkeslett. Men det kan se ut som at byens befolkning fortsatt måtte forhøre seg på postkontoret om det var kommet post til dem.

For det går faktisk ytterligere tre år til før postvesenet i Bergen klarer å få opprettet en offentlig, lokal postombæring i byen.

Men det skjedde ikke uten press fra byens næringsliv og øvrige befolkning. I slutten av juni 1877 trykker «Bergensposten» en artikkel om savnet og kravet av en lokal postombæring:

«Et Andragende til Marine- og Postdepartementet, undertegnet af en stor Del af Byens større Forettningsmænd og Borgere af forskjellige Samfundsklasser, om Oprettelse af en Lokalpost i Bergen, i Lighed med hva der allerede i længere Tid har fundet Sted i Christiania, er i dag indsendt til Bergens Stift.

Trangen til en saadan offentlig Bypost er stadigt stigende. Og navnlig tør man nu efter vor Bys saa betydelige Grænseudvidelse, vistnok gjøre sig berettiget Haab om, at dette Andragende vil erholde alle vedkommende Autoriteters Understøttelse.»

Stiftsamtmannen i Bergen sender «borgernes krav» videre til departementet, som senere ber om postmesterens uttalelse. Stiftsamtmannen og postmesteren må tydeligvis ha klart å overbevise departementet, for i statsbudsjettet for 1878/79 foreslåes det opprettet en offentlig bypost i Bergen.

Et lite utdrag av budsjettproposisjonen siterer vi følgende:

«Gjennom Stiftsamtmanden i Bergen er til Departementet indkommet et Andragende fra en Del Indvaanere i Bergen om Oprettelse af en Lokalpost sammestedes. Andtragendet er anbefalet av Stiftsamtmanden, der udtaler, at saavel Folkemængdens Størrelse som Forretningernes

Mængde tale for Hensigtsmæssigheden af den foreslaaede Foranstaltning, ligesom han ikke betvivler, at en Lokalpost i Bergen vil finde saadan Søgning at den vil kunde anslaaes til omtrent Kroner 1.200 årlig.

Lokalposten antages at burde omfatte det samme Distrikt hvortil Brevombæringen for Tiden er udstrakt, nemlig foruden den egentlige By, Sandvigen indtil Storemøllen, Laxevaag, Soleimsvigen og Fløen.

Af de samlede Udgifter ved Oprettelse af en Lokalpost i Bergen, som oven forklaret omtrent Kr. 1.200 aarlig, antager Postmesteren at omtrent Kr. 900 aarlig, hvilket svarer til et Brevantal af 50 Stykker pr. Dag, turde paaregnes dækkende af Lokalpostens Indtægter.

Departementet, der med Stiftsamtmanden og Postmesteren er enigt i, at der bør søges oprettet en Lokalpost i Bergen.

Jeg tillader mig at foreslaa, at der i dette Øiemed for næste Budgettermin opføres et Beløp af Kroner 1.224»

Forslaget til offentlig bypost i Bergen går gjennom i Stortinget uten debatt.

En byråkratisk og omstendelig prosedyre, vil vi vel mene om opprettelsen av bylpost i Bergen.

Den ville sikkert ikke vært så mye enklere i dag heller, kjenner vi byråkratiets mange irrganger rett?

Ros til postmesteren

30. september 1878 rykker postkontoret inn en annonse i byens aviser som forteller om opprettelsen av en offentlig bypost i Bergen.

Mens «Bergens Tidende» tidligere har kritisert daværende postmester Jacob de Rytter Kielland for hans negative holdning til lokal postombæring i offentlig regi, gir avisen samme dag ros til nåværende postmester, Lauritz Bämholdt:

”Byposten er i dag begyndt sin Virksomhed, og hermed er et længe følt Savn i vor By endelig afhjulpet. Som det af Bekjendtgjørelsen fra Postkontoret vil sees omfatter den ikke blot den egentlige By, men tillige Sandvigen, Laxevaag og Solheimsvigen og indenfor disse ikke ringe Grændser kan nu Breve afsendes for den billige Porto af fem Øre. Hr. Postmesteren fortjener vort Publikums Anerkjendelse for den Iver, hvormed han har søgt denne tidsmæssige Foranstaltning gjennemført.”

Vi får være glade for at dagens sprog er både enklere og lettere å forstå for folk flest enn 1800-tallets danskinspirerte «sprogakrobatikk».

Departementet antydet i sitt forslag til Stortinget at man måtte ha ca. 50 brev om dagen for at byposten skulle bære seg økonomisk. Som den korrekte institusjon posten alltid har vært, førte Bergen postkontor statistikk over antall lokalbrev som gikk gjennom bypostkontoret. Tallene viser at byposten fikk et lite underskudd i 1879, og at det først i 1880 var overskudd i den lokale postombæring.

Portotaksten for et vanlig brev (inntil 100

gram) var 5 øre, 10 øre fra 100- til 500 gram.

Det var dobbel takst dersom mottaker skulle betale portoen.

Statistikken over antall bypostbrev:

1878 (fra 1/10 til 31/12)	5.265
1879	23.049
1880	32.500
1881	34.100
1882	41.200
1883	47.300
1884	51.800

Mens den offentlige byposten i Christiania var en selvstendig institusjon fra 1857 til 1866, ble den offentlige byposten i Bergen lagt under Bergen postkontor allerede fra starten.

Størst oppmerksomheten rundt den offentlige byposten i Bergen opp gjennom årene, i alle fall blant frimerkesamlere, har det toringsstempelet som byposten fikk fra postintendanten ved starten, og som bar teksten:«BERGEN BY-POST». Allerede i 1879 ble stempelet ødelagt, slik at de aller fleste stempelavtrykkene kom til å lyde: «BERGEN PY-POST».

Stempelet var i bruk til annullering av frimerker på lokale sendinger helt frem til ca. 1901, for så å dukke opp igjen til juleposten 1920. Men da hadde stempelet vært til reparasjon i Oslo, og fått tilbake sin gamle tekst: «BERGEN BY-POST».

De siste avstemplinger med bypostens stempel, finner vi på kvitteringer for salg av frimerker på hovedpostkontoret 18. januar 1932.

Enkelte frimerkesamlere har en skrue løs …

Det påståes med jevne mellomrom at frimerkesamlere har en skrue løs i øverste etasje, Hva kan få godt voksne mennesker til å samle på små papirbitter i alle tenkelige varianter?

Nå har jeg fått beviset for at jeg tilhører overnevnte kategori, uten å være det minste lei meg for det – heller tvert i mot!

Er man på sporet av en sjeldenhet til samlingen, er det nær sagt ingen grenser for hva enkelte er villig til å gjøre for å skaffe seg et nytt objekt til samlingen.

Etter å ha vært på sporet av et hittil ukjent og genuint bypostbrev fra Bergen, hadde jeg ingen betenkeligheter å sette meg i bilen, kjøre 830 km og ta åtte ferger for å ta turen til Ålesund, der bypostbrevet har befunnet seg siden 1870-årene.

Et døgn bak rattet i trykkende varme gjør en sliten, men når «fangsten» står i forhold til slitet, klarer man det meste.

Nevnte bypostbrev er det hittil åttende ekte fra Bergen, som alle befinner seg i byen mellom de syv fjell. Sistnevnte brev er på mange måter unikt, idet det er det siste kjente brev fra byposten i Bergen! Ettersom stempelet i 1871 bare hadde «Bergens Bypost» langs stempelbuen, er man avhengig av hva som eventuelt står skrevet på innsiden av et helbrev for å finne ut når det er postgått. Og heldigvis er brevet datert 5. november 1871 på innsiden. Det beviser at byposten har eksistert lenger enn tidligere antatt.

Den andre detaljen som gjør dette brevet ekstra interessant, er at brevet er brukt to ganger – brettet på nytt og sendt tilbake til avsender i februar 1872.

Dette er det siste kjente bypostbrevet fra Bergen, innvendig datert Volden 5. november 1871. Brevet er mest sannsynlig tatt med av et dampskip som «kapteinpost» til Bergen før det er innlevert og frankert for lokal utsendelse.

Brevet er første gang «sendt» fra Voldens Overformynderi (Volda), og som nevnt datert 5. november 1871. Det er adressert til sogneprest Hauge i Bergen.

Det er imidlertid ikke frankert med postverkets frimerker. Det betyr ganske så sikkert at brevet fra Volden er tatt med på en dampbåt til Bergen (kapteinpost) og innlevert til bypostens kontor ved ankomst Bergen.

Bypostmerket er stemplet med bypostens enringsstempel (i blått) uten dato og årstall, og brakt ut lokalt med bypostens eget bud. Brevet er også sidestemplet med det samme stempel.

I Bergen er det gjort to påtegninger på brevets bakside, henholdsvis 8. og 9. februar 1872. Deretter er brevet brettet om og returnert til Voldens Overformynderi, pr. Aalesund, med korrekt påtegning av «Portofri Sag» og underskrevet av sogneprest Hauge. Brevet er stemplet Bergen 11.2. 1872 og ankomststemplet på baksiden, Aalesund 13.2.1872.

Som nevnt er dette det siste til nå kjente bypostbrev fra Bergen, mest sannsynlig avstemplet 7. eller 8. november 1871 – to-tre dager etter at brevet ble skrevet.

Morsom historie

Det var Ernst Olsson, innehaver av Daae-hjørnet Frimerkeforretning i Ålesund, som byttet brevet til seg sammen med andre brev og kort en gang på 1970-tallet.

En kopi av forsiden, hvor bypostmerket og stempelet fremkommer, ble sendt fra Ernst Olsson til en venn av ham i Bergen

I gamle dager var man gniten på papiret, og det var derfor vanlig at man brettet brevet og brukte det på nytt, som i dette tilfellet. Brevet er sendt i retur til Voldens Overformynderi og stemplet Bergen 11.2. 1872. Det er også transittstemplet Aalesund 13.2.1872.

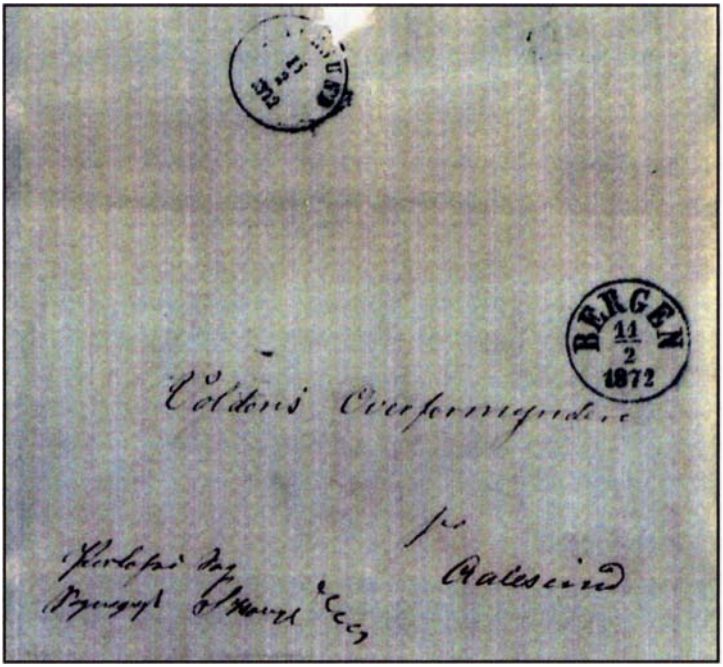

for at «bypostspesialister» her i byen kunne uttale seg om brevets ekthet. Brevkopien ble sendt fra Ålesund 17. juli 2000.

Kopien ble levert videre til Sigmunds Samlermarked på Øvregaten. Senere i juli 2000 fikk jeg kopien ihende, men da vi ikke kunne oppspore hvem som hadde sendt brevkopien fra Ålesund, ble saken lagt på is. «Richard», som hadde vært mottaker av brevkopien i Bergen, dukket aldri opp igjen hos Sigmunds Samlermarked.

Der sto brevsaken helt frem til juletider 2003.

Da måtte jeg gjøre et skikkelig detektivarbeid – brevet måtte finnes!

Jeg klarte å tyde et mobiltelefonnummer, som var skrevet på kopien, og fant frem til innehaveren av nummeret. Men det viste seg å være et fullstendig bomskudd. Mannen bodde riktignok på Møre, men hadde ingenting med saken å gjøre.

Så falt brikkene på plass ved en tilfeldighet. Kopibrevet var signert, enten EO eller LO.

Bergens Filatelist-Klub hadde i årevis fått tilsendt medlemsbladet til Aalesund Filatelistklubb. I bladet hadde Daahjørnet Frimerkeforretning en fast annonse. Innehaveren heter som tidligere nevnt, Ernst Olsson, altså kunne signaturen EO være løsningen.

En kjapp telefon til Daaehjørnet Frimerkeforretning bekreftet at Olsson var rett mann, og at han hadde bypostbrevet jeg hadde jaktet på i flere år.

Olsson sendte meg noen sort/hvitt kopier

av for- og baksiden av brevet, ikke av altfor god kvalitet, men tilstrekkelig til at jeg kunne finne ut av hvordan brevet hadde vært brukt.

Kontakten med Olsson var knyttet, og vi hadde mange hyggelige telefonsamtaler uten at den gode frimerkehandler i Ålesund ville kvitte seg med brevet. Imidlertid inngikk vi en avtale om at jeg skulle ha førsteretten til å kjøpe brevet den dag han bestemte seg for å selge.

Jeg fant fort ut at det var hensiktsmessig å gi ham et konkret bud på brevet, men heller ikke dette ga den sindige sunnmøring vann på møllen. Her var det bare å smøre seg med tålmodighet…

Tiden gikk

Resten av 2004 gikk og hele 2005 passerte uten at det skjedde noe som helst i brevsaken.. Hver gang jeg gikk gjennom bypostsamlingen min, tenkte jeg at nå måtte jeg friske opp kontakten med Ålesund. Men den glade sunnmøring kom meg i forkjøpet. I midten av juni 2006 ringte mobiltelefonen, og i den andre enden var det en kjent sunnmørsstemme. Nå kunne han være interessert i å selge brevet til meg, men han ville at jeg skulle besøke ham i forretningen i Ålesund. Dersom jeg var på Ålesundskanten, måtte jeg ta en tur innom.

Men jeg har ingen naturlig tilknytning til «Jugend-byen», så det var bare å innse at skulle bypostbrevet fra Bergen bli mitt, måtte jeg ta turen til Ålesund.

Seks år leting og forhandlinger er over, og nå er et nytt bypostbrev fra Bergenn montert i min samling.

Overraskelsenes tid er sannelig ikke forbi når det gjelder å spore opp nytt og genuint materiell fra Bergens Bypost. Man kan saktens lure på hva som blir det neste?

Svindlet frimerkevenner for millioner av kroner …

En sen søndagskveld i slutten av november 1990 sprang «bomben» man verken før eller siden har sett maken til innenfor frimerkehobbyen her til lands – faktisk i hele Norden!

Plutselig ringer telefonen og jeg blir fortalt av en kjent frimerkehandler at en nær frimerkevenn fra Drammen er avslørt for å ha manipulert noen gamle norske brev, og at det er all grunn til å tro at han også har produsert en rekke falske bypostbrev.

Utover natten sitter jeg og går gjennom mine bypostbrev fra Bergen, og det viser seg fort at tre av brevene er falske, produsert av min tidligere frimerkevenn fra Drammen! Men ettersom de fire andre bergensbrevene jeg hadde på denne tiden i min samling var kjente allerede 20 år tidigere var de aldri i faresonen.

Den senere etterforskning i regi av Norsk Filatelistforbund, avdekker at den da 37 år gammel bypostsamleren fra Drammen, har solgt falske bypostbrev både direkte og gjennom offentlige auksjoner for minst to-tre millioner av kroner til sine frimerkevenner.

Drammenseren blir selvfølgelig anmeldt til politiet, men lovens lange arm arbeider tregt og uten særlig kompetanse, og dermed går det over fem år (1996) før drammenseren blir stilt for retten.

I Drammen byrett blir han i april 1996 dømt til ett års fengsel, hvorav 7 måneder blir gjort betinget, for grovt bedrageri. Det vil si at han må sone tre måneder bak lås og slå. Han blir videre dømt til å erstatte sine tidligere frimerkevenner med beskjedne 420.000 kroner. I tillegg blir han ilagt 100.000 kr. i saksomkostninger.

Hans til da genuine bypostsamling, som han fikk gullmedalje for på den store internasjonale frimerkeutstillingen i London i mai 1990, ble inndratt. Akkurat det spilte svært liten rolle, ettersom så å si alle bypostbrevene han hadde i samlingen var falske, produsert av ham selv!

Når vi i tillegg kan fortelle at drammenseren takket nei til et millionbeløp for bypostsamlingen fra en pengesterk japaner etter utstillingen i London, da burde vi kanskje øynet at noe var galt?

Når erstatningssummen ble så vidt lav, skyldtes det at flere samlere ikke fikk gjennomslag for sine krav i retten mens andre ikke orket å melde sine krav.

Ettersom de fleste bypostsamlerne hadde kjøpt de dyreste forfalskede bypostbrevene på frimerkeauksjoner, måtte kravene rettes mot auksjonsfirmaene. Disse var lite samarbeidsvillige når det gjaldt å erstatte tapene. Først i 1998 fikk undertegnede til en avtale, hvor alle som hadde vært involverte fikk erstattet halvparten av det vi hadde kjøpt bypostbrev for. Alt i alt en avtale som ikke var spesielt god, men etter så mange års venting på et oppgjør måtte vi få saken uten av verden. Livet måtte tross alt gå videre.

I løpet av 1980-årene hadde drammenseren produsert en rekke falske stempler fra de fleste bypostene i Norge, der i blant fra bypostene i Bergen. I ettertid vet vi at han produserte minst 16 falske bypostbrev fra Bergen. Etter avsløringen kjenner vi i dag bare til 8 ekte bypostbrev fra Bergen, hvorav alle er på samlerhender her i byen.

Forfalskningene skjedde ved hjelp av utstyr drammenseren disponerte i sin jobb i en av de største avisene i Oslo! Ved hjelp av disse stemplene produserte han falske bypostbrev som han spredde i frimerkemarkedet til meget gode priser.

Et paradoks er at drammenseren fikk fortsette i avisen som ingenting hadde skjedd! Etter dommen var han selvfølgelig definitivt ute av frimerkemiljøet, men det forhindret ham ikke å satse på en nye hobbyer – nemlig porselen og vinflasker!

Hvor råtten og kynisk drammenseren kunne bli forteller historiene nedenfor alt om. Først skapte han seg heder og anerkjennelse gjennom sin utstillingssamling for siden å føre sine gamle venner til de grader bak lyset og påføre dem store helseplager og økonomiske tap. Noe ingen av oss involverte håper skal skje igjen.

Hva skal vi si til historien om en nær frimerkevenn som ved flere anledninger kjører mange mil for blant annet å gjøre handverksarbeid på bypostsvindlerens hus i Drammen. Ikke nok med at vedkommende gjør sin tidligere venn en tjeneste på et område han ikke selv behersker, opplever han på toppen av frekkhet da drammenseren betaler ham for jobben med falske bypostbrev, produsert av ham selv!

Eller denne historien fra november 1990:

I forbindelse med den store frimerkeut-

stillingen i Grieghallen i november stiller selvfølgelig drammenseren ut sin høyt bedømte bypostsamling. Han tar turen over fjellet sammen med sin familie. Som de gode frimerkevenner vi er på dette tidspunktet, inviterer jeg drammenserer, hans kone og sønn hjem til meg til en hyggelig prat over en kopp kaffe og et stykke bløtkake. Mens fruen i huset sitter i stuen og prater med drammenserens kone, sitter «bypost-gutta» på kjøkkenet og bytter bypost-objekter. Mens jeg gir fra meg genuine brev jeg tidligere har kjøpt dyrt i England, får jeg tilbake forfalskede brevkort fra Christiania- og Christiansund byposter, alt produsert i Drammen.

Selv om min gode bypostkollega, Kjell Fiskvik, og meg selv hadde begynt å få en følelse om at alt ikke var som det skulle være innenfor bypostmiljøet, hadde vi ikke konkrete mistanker til noen spesielle personer. Men det var påfallende at vi under en diskusjon med drammenseren på siste dagen av utstillingen i Grieghallen, oppdaget at han hadde «funnet» noen nye bypostmerker fra Bergen, samt at noen sjeldne stempler fra Christiania plutselig hadde dukket opp i nye formater.

Grunnen til det ser vi i ettertid – han hadde ikke klart å lage identiske stempel-forfalskninger, og dermed hevdet han at det var to typer av stempelet.

Den kanskje største «synderen», sett fra mitt ståsted, er innehaveren av et auksjonsfirma som over lengre tid tok inn bypostbrev fra drammenseren, og solgte disse på sine auksjoner til svært gode priser. Det var bemerkelsesverdig at firmaet til stadighet fikk tak i så gode objekter, objekter ingen av oss andre i bypostmiljøet visste eksisterte.

Da jeg ved flere anledninger tok opp med eieren av auksjonsfirmaet hvor alle disse «godbitene» kom fra, var svaret det samme hver gang: «Jeg har en eldre engelskmann som sitter på en betydelig bypostsamling, og som nå ønsker å realisere samlingen. Ettersom prisene er gode på bypost i Norge, har han valgt å selge dem her i landet."

Tenk om vi hadde fått et signal om at «denne gamle engelskmannen» holdt til i Drammen og ikke i England, da kunne bypostsvindelen mest sannsynlig vært avslørt allerede fem-seks år tidligere.

Det kunne vært skrevet en hel bok om svindelsaken med Norsk bypost. Det finnes ingredienser til det. Mange kjente personer innen frimerkehobbyen har blitt skadelidende, men jeg skal stoppe her. Poenget med denne historien har vært å sette lyset på «gode» venners fortrolighet.

Moralen i historien får være: Du kan ikke stole på noen her i livet – selv ikke på dine aller beste venner!

Arne Eriksen:
Bergensbana, Nattruta og ein handlekraftig postmeister

D*a det verk,*
som vidner om hvor stort man sejrer,
er bare viljen sejg og sterk.
Den fest, som nu ikveld vi fejrer,
er fryden over fuldbragt daad;
ti over store, stejle fjelde
der sejret mandemodets vælde,
og nu, ja nu er maalet naad!

Ja, så høgtidsstemte kunne bergensarane tillata seg å vera i 1909 då mange års politisk arbeid, planlegging og blodslit var over. Bergensbana var ein realitet.

Henrik Jansen svingar seg til dei store høgder i sin ode til opninga av Bergensbana, som me finn på trykk i Bergen Tidende laurdag 27. november 1909. Ikkje berre har mannamodet sigra, men no har Noreg endeleg fått noko som utlendingane kan imponerast med – ei bane som må brøyta seg gjennom storm og snø over dei ville fjella for å frakta folk og gods mellom Bergen og Kristiania.

Ja, vi kan med ret os fryde;
lad den bruse, jublens vælde,
endelig Europa byde
kan vi haandslag over fjelde.
Første festtog, som nu brøiter
frem sig gjennom storm og sne
naar det foran Bergen fløiter,
følger verdens undren med.

Opninga av Bergensbana var i røynda ein merkedag i norsk samferdslehistorie. Og Bergens Tidende kan i dagane fram mot 1. desember 1909 fortelja om feiring og festmiddagar i fleng. I forkant av all festivitas og direkteline mellom Bergen og Kristiania låg realiseringa av mange mindre prosjekt. Den smalspora Vossebana opna i 1883, og vart ombygd til normalspor i perioden 1899 til 1904. I 1906 kunne ein ta seg vidare frå Voss til Myrdal. Og slik vart Bergensbana ferdigstilt parsell for parsell, inntil heile bana var klar for drift i slutten av 1909. Som lesaren vil forstå feirar Bergensbana 100 års jubileum 1. desember 2009.

Eit gjennombrot for posttransport

Opninga av Bergensbana fekk mange og store konsekvensar. I denne

Figur 1. Frimerke utgjeve 17. april 2009 i samband med at Bergensbana er hundre år.

artikkelen er eg oppteken av kva konsekvensar Bergensbana fekk for Postverket og for transport av post. Som døme vil eg nytta opprettinga av postekspedisjon på Nattruta mellom Bergen og Stavanger.

Bergensbana syner oss at utvikling av postale tenester heng saman med utvikling av moderne infrastruktur. I Noreg har kan hende dette best kome til uttrykk i samanhengen mellom posttransport og utbygging av dampskipsfarten frå 1860 og jarnbaneutbygginga som tok til noko seinare. I nokre tilfelle var det også ein konkret samanheng mellom dampskip og jarnbane. August Schou peikar i sin posthistorie på at Bergensbana sitt postdistrikt i røynda kom til å femna om praktisk talt heile Sør-Noreg, samt delar av trafikken nordover og til utlandet (Schou 1947: 64 – 65). Nokre var likevel uroa over korleis det ville gå med posttenestene på dei tradisjonelle kystrutene «*men det viste seg i dette som i andre tilfelle at utvidede kommunikasjoner i det hele tatt stimulerte trafikken*» (Schou 1947: 67). Det er greitt å ta med seg denne erfaringa; aktivitet genererer ofte aktivitet!

Anbud paa dampskibsfart

Herved opfordres til anbud paa **postbefordring med dampskib** en gang daglig i hver retning **mellem Bergen og Stavanger** fra 1. juli 1910 i korrespondance med de gjennemgaaende tog paa Bergensbanen. Da jernbanens ruteordning paa dette tidspunkt endnu ikke er bestemt, vil anbudene være at avgi alternativt, nemlig for korrespondance med saavel nattog som dagtog paa banen.

Dampskibene vil ha at underholde samtrafik med jernbanen efter departementets nærmere bestemmelse.

Forseglede anbud, som maa indeholde oplysninger om anløpstederne i ruten og om de skib, som agtes anvendt, kan indleveres til Poststyrelsen inden 30. august 1909, paategnet: »Anbud paa dampskibsfart Bergen—Stavanger«.

Nærmere oplysninger erholdes ved skriftlig henvendelse til Poststyrelsen.

Departementet for de offentlige Arbeider, Poststyrelsen.

Kristiania den 22. juli 1909.

(B.A.E.)

Figur 2: Annonse frå Bergens Tidende onsdag 28. juli 1909.

Då Bergensbana opna for mellombels drift mellom Bergen og Gulsvik 10. juni 1908 etablerte Poststyrelsen «Bergensbanens postekspedition» med postmeisteren i Bergen som ansvarleg (Sirkulære frå Poststyrelsen nr. 29 / 1908). Då bana opna for full drift i 1909 vart postekspedisjonen utvida til å omfatta heile strekninga frå Bergen til Kristiania (Sirkulære frå Poststyrelsen nr. 64 / 1909). Siste tog med postekspedisjon mellom Bergen og Oslo gjekk natta mellom 30. og 31. desember 1991.

Poststyresmaktene la altså opp til omfattande endringar av postgangen mellom vest og aust i landet vårt som

ein konsekvens av Bergensbana. Eit viktig grep var å la post frå Stavanger / Rogaland til Kristiania gå via Bergen. Dette var både sikrare og raskare enn transport med skip rundt Sørlandet. I juli 1909 ber dei difor om tilbod på «*postbefordring en gang daglig i hver retning mellem Bergen og Stavanger*» i korrespondanse med Bergensbana sjå figur 2.

Poststyrelsen fekk ikkje positive svar på annonsen i Bergens Tidende, og ein kan undra seg over kvifor responsen frå dei vestlandske dampskipsselskapa var så dårleg. Ingen såg syn på å ta på seg oppgåva.

Men historia sluttar sjølvsagt ikkje her. Behovet for posttransport mellom Bergen og Stavanger måtte stettast, og i sentrum for organiseringa av posttenestene på Vestlandet stod postmeisteren i Bergen - Karl Petter Bryn. Og i røynda vart no han arkitekten bak postekspedisjonen som vart oppretta frå 1. desember 1909 under namnet «Natruten Bergen – Stavanger».

1. desember 2009 representerer altså eit dobbelt 100-års jubileum for to av dei mest betydelege postrutene på våre kantar – Bergensbana og Nattruta.

Det byrja i 1892

Alle som skriv om Nattruta strekar under at dette var ei rute ein kunne stola på. Det skulle vera urimeleg dårleg ver om båtane var forseinka, og alle som har kryssa Boknafjorden og Sletta nord for Haugesund i storm veit at her kan naturkreftene verkeleg boltra seg. Ei velkjend Nattrutehistorie fortel om ei noko gudeleg kone som møtte fram på kaien i Stavanger og spurde kaptein Peter Lange (kaptein frå 1903 til 1933) om det var slik at nattruta kom til å gå klokka halv ni frå Stavanger; viss Gud vil. Kor på Lange skal ha replisert: «Hu går klokkå halv ni – om Gud vil eller ikkje.» (Andersen 1971).

Jomfruturen gjekk frå Stavanger til Bergen i juni1892 i regi av Sandnæs Dampskibs-Aktieselskab. Først ei segling per veke som snart vart utvida slik at ein frå 1898 hadde daglege avgangar. No var også Det Stavangerske Dampskibsselskab kome med. Med avgang om kvelden frå Stavanger kunne ein sova seg til Bergen eller halda seg vaken og gå i land i Førresvik på Bokn, Kopervik, Haugesund eller på Leirvik, Stord.

Sandnæs Dampskibs-Aktieselskab hadde fått avtale med Postverket om postføring alt frå 1892. Dette var styrmannspost – dvs at det ikkje fylgde med eige personale frå Postverket.

Og ruta var i alle høve ein økonomisk suksess med stor trafikk av passasjerar og mykje last. Leiinga i Det Stavangerske Dampskibsselskab var mellom dei som såg at Bergensbana kunne bidra til auka trafikkgrunnlag, og på generalforsamlinga i 1907 vart det mellom anna gjort vedtak om å skaffa nytt skip. Skipet fekk namnet

DS Bergen og vart satt inn i nattruta i 1909 (Lorentzen u.å.: 144).

Karl Petter Bryn

På slutten av 1800-talet var mange postfolk opptekne av kva slags kvalifikasjonar som var nødvendige for leiarstillingar i Postverket. «*Det siges stundom, at postmester kan hvermand være*», skal ein komité ha uttalt i 1883 (Johannessen 1997: 288). Faktum var i alle fall at ein ofte rekrutterte offiserar, og postmeisterstillinga var nærast å rekna som høveleg retrettstilling. Men dette var i endring. Postfolka vart profesjonaliserte, og etter kvart skulle fag- og etatskunnskap verta viktigaste kriterium når ny postmeister skulle tilsetjast.

I 1904 vart Karl Petter Bryn postmeister i Bergen. Og Bryn må seiast å vera eit godt døme på at folk med solid fagleg bakgrunn var på veg inn i leiinga av Postverket.

Karl Petter Bryn vart fødd 31. desember 1856 i Trondheim. Foreldra var stadsfysikus Thomas Bryn og Emilie Richter. Bryn tok artium i 1874, og drog så til Kristiania for å studera. Han vart cand. jur i 1884. Juridikum var døropnar for jobb i statsadministrasjonen, og Bryn starta som ekstraskrivar i Marine- og postdepartementet. Han vart konstituert som byråsjef i 1889 og tilsett som byråsjef i 1. postadministrasjonskontor frå 1892.

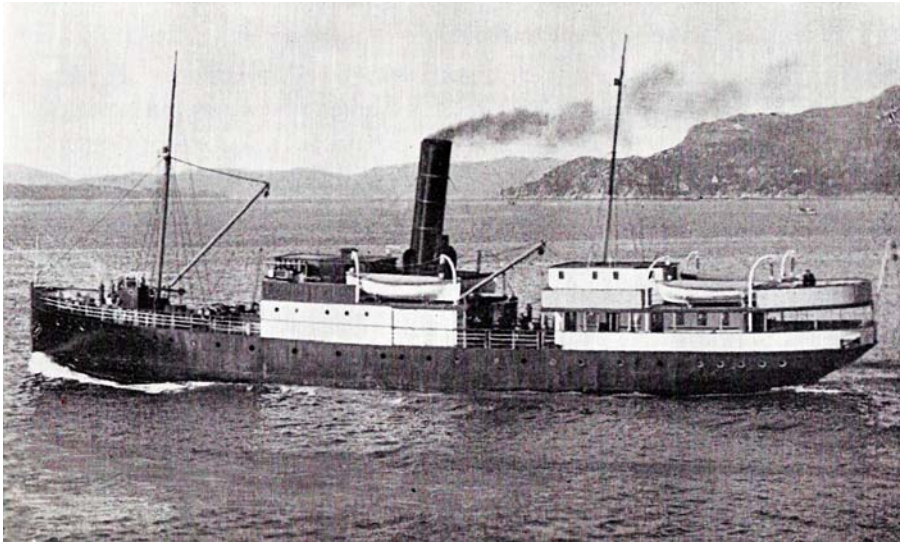

Figur 3. DS Bergen. Kjelde: Lorentzen.

I 1. postadministrasjonskontor hadde Bryn mellom anna ansvaret for saker

knytt til postutvekslinga med utlandet, avtaler med jarnbaner og dampskip om posttransport og ordningar av postgang i jarnbane- og dampskipsruter. Konkret jobba Bryn med utviding av rutenettet knytt til «Bergen – Newcastle», «Oslo – Fredrikshavn», hurtigruta på Nord-Noreg og kystruta «Kristiania – Bergen». Nyttige erfaringar å ta meg seg når han flytta vestover til Bergen.

I 1912 får Bryn stillinga som post-meister i fødebyen Trondheim. Denne stillinga har han fram til sin død i desember 1924.

Me ser altså at Karl Petter Bryn var noko av ein spesialist på postgang med rutegåande dampskip. Og slik sett er det vel ikkje til å undrast over at han såg behovet for betra postgang mellom Bergen og Stavanger – og var villig til å finna ei løysing sjølv om dampskips-selskapa i første omgang ikkje kom med noko svar på tilbodsannonsen.

Figur 4. Byråsjef Bryn.
Kjelde: www.primusweb.no

Oppretting av postekspedisjonen – 1909 eller 1910?

Det er ei kjensgjerning at det har vore usemje om kva tid postekspedisjonen «Natruten Bergen – Stavanger» vart etablert. Dette trur eg har ei enkel forklaring. Normal prosedyre for slike etableringar var at dei vart kunngjorde i sirkulære frå Poststyrelsen. Dette er heilt naturleg sidan det var Poststyrel-sen som hadde avgjerdsmynde i slike saker. Dei som har leita etter Nattruteekspedisjonen har også funne han i eit slik sirkulære – i 1910, sjå figur 5.

Av sirkulære 32 / 1910 går det fram at postekspedisjonen på Nattruta vart oppretta i august 1910 og at postekspedisjonen vart lagt under Stavanger postkontor. Om Stavanger var hovudansvarleg kan ein spørja seg

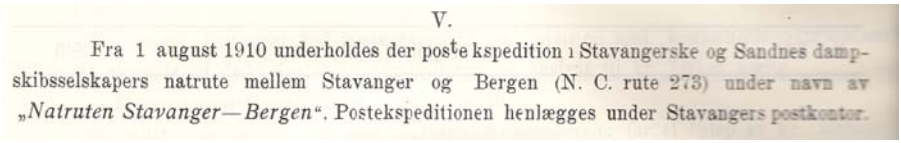

V.

Fra 1 august 1910 underholdes der postekspedition i Stavangerske og Sandnes dampskibsselskapers natrute mellem Stavanger og Bergen (N. C. rute 273) under navn av „*Natruten Stavanger—Bergen*". Postekspeditionen henlægges under Stavangers postkontor.

Figur 5. Utdrag av Sirkulære frå Poststyrelsen nr. 32 av 4. juli 1910

kvifor postmeister Bryn skulle engasjera seg med tyngde i dette arbeidet.

I Roald Holten si bok om Nattruta og Dagruta mellom Bergen og Stavanger finn me eit oppklarande dokument, sjå figur 6. Det er eit sirkulære nr. 45 / 1909 signert Karl Bryn - 30. november 1909. Her går det fram at det er oppretta postekspedisjon på sørgåande nattrute frå 1. desember 1909.

Dette må me oppfatta er eit sirkulære med ein annan status enn dei frå Poststyrelsen. Eg har førebels ikkje funne dette sirkulæret i arkivet etter Bergen postkontor i Statsarkivet i Bergen. Bergen postkontor hadde på denne tida ein protokoll der dei limte inn interne sirkulære. I denne protokollen manglar nr. 45 / 1909. Eg tolkar dette slik at Nattrutesirkulæret har fått internt sirkulærenummer, men at det ikkje er limt inn i protokollen fordi det har hatt ein meir ekstern og offisiell status. Sirkulære nr. 45 / 1909 må jo ha vorte distribuert til mange (dei fleste??) poststader sidan det var snakk om ei relativt sentral rute, som i tillegg skulle korrespondera med Bergensbana.

Dette inneber altså at Nattruta fekk postekspedisjon i tide – same dag som Bergensbana opna for full drift over høgfjellet – til tross for at ruteselskapa ikkje utan vidare ville ta på seg denne oppgåva. Og spørsmålet er kva som hadde skjedd sidan Poststyrelsen lyste ut oppdraget i juli, og fram til sirkulære 45 / 1909 vart skrive i slutten av november.

Postmeister Bryn tar saka.

Ein dag i slutten av september 1909 får Bryn eit urovekkande brev frå Poststyrelsen. Det vert innleia med følgjande melding: «*Paa den i juli utsendte anbudsopfordring paa dampskibsfart med postbefordring mellem Bergen og Stavanger er intet anbud indkommet*». Brevet er også sendt Bryn

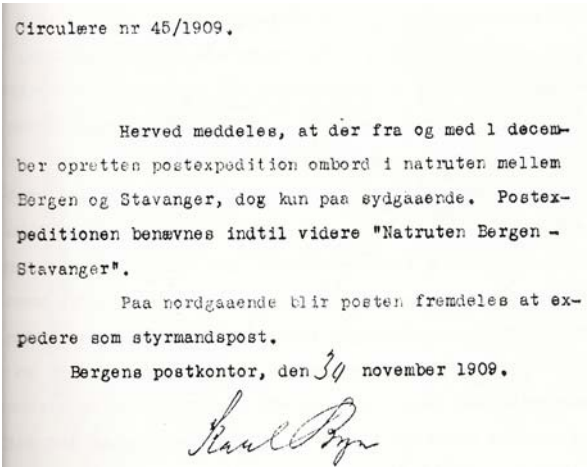

Circulære nr 45/1909.

Herved meddeles, at der fra og med 1 december opretten postexpedition ombord i natruten mellem Bergen og Stavanger, dog kun paa sydgaaende. Postexpeditionen benævnes indtil videre "Natruten Bergen - Stavanger".

Paa nordgaaende blir posten fremdeles at expedere som styrmandspost.

Bergens postkontor, den 30 november 1909.

Karl Bryn

Figur 6. Internt sirkulære frå Bergen postkontor om oppretting av postekspedisjon på sørgåande nattrute frå 1. desember 1909. Signert av Karl Bryn. Kjelde: Holten

sine kollegaer i Haugesund og Stavanger. Poststyrelsen føreset no at dei tre postmeistrene får i gang direkte tingingar med dampskipsselskapa. I tillegg må driftsstyraren for Bergensbana og driftsstyraren for Jærbana involverast. Poststyrelsen avsluttar brevet slik: «*Sakens expedition bedes mulig paaskyndet*». Eller med andre ord: Dette er ei hastesak.

Det kan sjå ut som om det er Bryn som no tek initiativet. Han gjer framlegg om eit drøftingsmøte i Stavanger onsdag 29. september. Han sender sjølv innkalling til driftsstyrar Fasting ved jarnbana i Bergen, og han ber postmeister Øyen i Stavanger om å invitera driftsstyrar Gunnerus ved Jæderbana og dei aktuelle dampskipsselskapa.

Det ligg føre protokoll frå møtet i Stavanger – ført i pennen av Bryn og signert av møtedeltakarane:

"Den 29 september 1909 afholdtes et møde i Stavanger af representanter for statsbanerne (driftsbestyrerne Fasting og Gunnerus), postvesenet (postmestrene Øyen, Monclair og Bryn) samt det Stavangerske Dampskibsselskab og Sandnæs Dampskibsselskab (direktørerne Simonsen og Anfindsen) angaaende tilveiebringelse af en hensiktsmæssig ruteordning for at sikre post- og passasjerforbindelse mellem Stavanger, Haugesund og Bergensbanen.

Direktør Simonsen fremholdt, at den beste forbindelse vilde opnaaes ved, at Bergensbanetoget fra Kristiania sattes i forbindelse med natruten fra Bergen til Stavanger. Han erklærede, at der ikke var noget til hinder for at bestemme, at denne i forsinkelses tilfælde kunde paavente Kristianiatoget i 1 a 2 timer. I omvendt retning vilde den bedste forbindelse under almindelige veirforhold opnaaes ved korrespondance mellem Kristiania – Bergensruten (vestlandsskibene) og Bergenstoget til Kristiania. Hvis skibene i denne rute skulde være saa forsinket, at de ikke vilde kunne afgaa fra Stavanger inden kl. 8 aften, burde korrespondancen med Bergensbanen overtages af natruten, som af hensyn hertil burde have regelmæssig afgangstid fra Stavanger kl. 8 aften. I forsinkelsestilfælde som nævnt vilde da natruten kunne forsene sin rute saa meget, at ankomsten til Bergen maatte kunne paaregnes til kl 6 ½ a 6 ¾ fm. i betimelig tid til at post og passasjerer vilde kunde naa viderebefordring med Bergenstoget til Kristiania.

Driftsbestyrer Gunnerus erklærede, at der vilde være så store vanskeligheder forbundet med at faa Jæderbanetoget frem til Stavanger til kl. 7.30 efterm., at han maatte insistere paa ankomsttid til Stavanger kl. 7.45 efterm. med afgangstid for dampskibene kl. 8.15 eftm., da han antog, at en tidligere ankomsttid vilde blive generende for

melketrafiken og den øvrige trafik. Direktørerne Simonsen og Anfindsen erklærede, at dampskibenes rute ikke kunne forsenes mere end foreslaaet, og at derfor Bergensbanetogets afgangstid maatte udsættes 15 minutter, hvis Jæderbanetogets ankomsttid til Stavanger sattes til kl. 7.45 eftm. og dampskibenes afgangstid som følge deraf til kl. 8.15 eftm. Driftsbestyrer Fasting erklærede, at en senere afgangstid fra Bergen til Kristiania havde været omhyggelig overveiet, men af hensyn til korrespondancen med andre tog ved Hønefoss og Roa været umulig at opnaa. Han maatte derfor fastholde afgang fra Bergen kl. 7.15 form.

Postmester Bryn henstillede derefter til driftsbestyrer Gunnerus at konferere med de interesserede om muligheden af at sætte Jæderbanetogets ankomsttid til Stavanger til kl. 7.30 eftm., idet dette syntes at være den eneste mulighed for at sikre forbindelsen mellem Stavanger, Haugesund og Bergensbanetoget."

Me kan lesa fleire ting ut av protokollen. Posttransport er logistikk, og ein kan ikkje utan vidare gjera endringar i eit ruteopplegg utan at dette får konsekvensar for andre delar av ei transportkjede. Men for sørgåande rute vil ruteopplegget mellom Bergensbana og Nattruta korrespondera, og Simonsen frå Stavangerske meiner at Nattruta kan venta nokre timar ved eventuell forseinking ved jarnbana. Nordover er det verre. Det kan nok sjå ut som om Stavangerske er opptekne av å sikra at den gamle kystruta mellom Kristiania og Bergen framleis skal ha ei viktig rolle i høve posttransport. Ikkje så rart sidan reiarlaget var tungt inne på eigarsida i denne ruta. Og i tillegg er Gunnerus ved Jæderbana skeptisk til å endra rutetidene på grunn av den lokale mjølketrafikken.

Dei vart altså ikkje samde på møtet i Stavanger. Inga avklaring, og Bryn må sjå at tiltaket framleis heng i ein tynn tråd.

Ein kan undra seg over kva slag aktivitet postmeister Bryn står bak i vekene som kjem. I våre dagar ville vel mobiltelefonen vore glovarm og e-postane hagla mellom dei ulike aktørane. Behovet for eit tilrettelagt postalt tilbod mellom Bergen og Stavanger var i alle høve påtrengande. Og nokon måtte syta for at ei løysing var på plass frå 1. desember.

Det kan sjå ut som om Bryn no får «*bemyndigelse*» frå Poststyrelen til å tinga om ei løysing med postekspeditør på Nattruta. Dette går fram av brev til Stavangerske dampskipsselskap og Sandnes dampskipsselskap dagsett så seint som 29. november. Grunngjevinga er at postmengda vil auke etter at Bergensbana opnar, og at dette vil føre til for mykje arbeid for styrmennene. Ordninga skal berre gjelda sørgåande rute. Bryn ber selskapa om å avstå postlugar vederlagsfritt inn til vidare fordi

«*spørsmaalet derom maa budgetbehandles og forelægges Stortinget til bevilgning*». Poststyrelsen vil tilrå at godtgjeringa for posttransporten vil bli auka med 75 kr per tur frå 1. juli 1910.

Bryn legg vidare opp til at det «*under den midlertidige ordning*» skal tilsetjast to postekspeditørar, som vil dekke arbeidsoppgåvene på sørgåande rute. Han viser til at det er gjort framlegg om å auka til tre ekspeditørar frå 1. juli 1910.

Og denne løysinga må dampskipsselskapa ha godteke - i siste liten. Som me har sett tidlegare (figur 6) vart sirkulæret om posteksedisjonen datert 30. november, og dagen etter får Bryn også av garde brev med likelydande informasjon til Poststyrelsen:

> *"I henhold til den mig i ovennævnte skrivelse givne bemyndigelse og det fra selskaperne erhvervede samtykke har jeg derfor fra idag etablert postexpedition om bord i natruten under navn av «natruten Bergen – Stavanger», dog kun paa sydgaaende. Paa nordgaaende vil posten indtil videre bli expedert av styrmændene som hittil. Hvilket jeg herved gir mig den ære at indberette».*

Namn på postekspedisjonen

Postmeister Bryn skriv i sitt brev til Poststyrelsen at namnet på postekspedisjonen vert «*natruten Bergen – Stavanger*». Og han har ikkje tid til å venta på at dette får nokon form for

Figur 7. Postmeister Bryn. Kjelde: www.primusweb.no

godkjenning. I brev til postintendanten i Kristiania dagsett 2. desember 1909 tingar Bryn signet og stempel som «*foreslaas inskribert «Bergen – Stavanger, natruten» med litra resp. A og B*». Desse stempla var ferdig gravert 14. desember 1909, men dei er ikkje kjent brukt før i 1910 (Holten 1993).

Alt året etter vil Poststyrelsen flytta ansvaret for postekspedisjonen på Nattruta frå Bergen postkontor til Stavanger postkontor. Før avgjerd ber 3de Postadministrationskontor om synspunkt frå postemeister Bryn. I brev dagsett 13. juni svarar han følgjande:

> *"Tilbakesendes det ærede 3die postadministrationskontor med*

Figur 8. Postekspedisjonen sine stempel – litra A – D.

> *bemerkning, at jeg ikke tillægger det nogen synderlig betydning, hvilket postkontor denne postexpedition er henlagt under, og at eg forsaavidt ikke kan ha noget at innvende mot, at Stavanger Postkontors ønske imødekommes. Jeg vil dog ikkje undlate at tilføie, at samtlige postexpeditioner «Bergen – Stavanger» hittil har henligget under Bergen postkontor, og at det av hensyn dertil muligens bør ansees mindre hensigtsmæssig at henlægge en enkelt av expeditionerne under et andet postkontor».*

Kan me ane at Bryn er litt snurt? Her har han arbeidd hardt for å få på plass postekspedisjonen, og så vert resultatet teke frå han. Poststyrelsen tek i alle høve ikkje omsyn til argumenta for i brev dagsett 29. juni 1910 kjem endeleg avgjerd, og Poststyrelsen skriv til Postmeisteren i Bergen

> *"at postexpeditionen i natruten mellem Stavanger – Bergen (N.C. 273) frå 1ste juli förstkommende under namn av «Natruten Stavanger – Bergen» henlægges under Stavangers postkontor. Herom er postmesteren dersteds d.d. underrettet».*

Men Bryn har likevel gjort det me må kunne karakterisera som eit bitte lite kupp. Då stempelet med litra C vert sendt ut frå postintendanten i august 1910 oppdagar postmeister Øyen i Stavanger til sin overrasking at det framleis står «Bergen – Stavanger, Natruten» i stempelet. Øyen returnerer stempelet og ber også om utskifting av litra A og B slik at namnet i stempelet vert Stavanger – Bergen, Natruten, i samsvar med korrekt namn på postekspedisjonen. Men no sette postintendanten foten ned, og Øyen får til svar at utsendte stempel og signet «*godt kunne brukes*». Og slik vart det med den historia. Også framtidige stempel med litra D, E og F fekk namnet Bergen – Stavanger og var i bruk heilt fram til postekspedisjonen på Nattruta vart lagt ned frå 1. juni 1971 jf sirkulære 32 / 1971 (Eriksen 2008).

Bryn oppsummerer saka

Julaftan 1909 skriv postmeister Bryn eit oppsummerande brev til Poststyrelsen:

> *"----- gjøre opmerksom paa føl-*

gende:

"I min skrivelse av 2 oktober d.a. (kfr. p.a. jnr. 2172/1909 A) underrettet jeg den ærede poststyrelse om, at Sandnæs dampskibsselskap og det Stavangerkse dampskibsselskap var villig til at skaffe postlugar ombord i natruteskibene og la disse vente indtil 2 timer paa Kristianiatoget mot at erholde en godtgjørelse av 75 kr pr tur med retur istedenfor de nuværende godtgjørelse 60 kr pr tur med retur om vinteren og 35 kr pr tur med retur om sommeren.

I min skrivelse av 4 november d.a. gjorde jeg dernæst den ærede poststyrelse opmerksom paa, at jeg ansaa det for uomgjængelig fornödent at faa etablert postekspedition ombord i natruteskibene fra den tid, Bergensbanen blev aapnet for drift over Roa, og at jeg antok, at de ovennævnte dampskibsselskaper vilde være villig til at avgi postlugar ombord i skibene gratis indtil fornöden bevilgning kunde bli erhvervet.

Som svar paa denne henvendelse erholdt jeg i poststyrelsens skrivelse av 26 f.m., p.a. jnr. 2873 /1909, bemyndigelse til indtil videre at anvende 2 postekspeditörer ombord i nævnte skibe samt «derfor som omskrevet til at træ i forbindelse med direktionene for Stavangerske og Sandnæs dampskibsselskaper til avgivelse av postlugar ombord i omhandlede skibe».

I henhold til denne bemyndigelse rettet jeg i skrivelse av 29 f.m. paa poststyrelsens vegne en forespörsel til nævnte selskaper om de var villig til at avgi postlugar ombord i natruteskibene uden fornöden godtgjørelse indtil videre under forutsætning av, at poststyrelsen vilde anbefale postgodtgjörelsen forhöiet til 75 kr pr tur med retur fra 1. juli 1910 at regne. En gjenpart av denne min henvendelse er blit oversendt poststyrelsen med min skrivelse av 1ste d.m., hvori poststyrelsen ogsaa erholdt underretning om, at selskaperne vedtok de tilbudte vilkaar, og at forföininger var iverksat.

Da den avtale, i henhold til hvilken forföining er iverksat, synes at være fuldstændig klar, gaar jeg ut fra, at en misforstaaelse paa en eller anden kant har gjort sig gjældende, og jeg tör derfor imötese en nærmerer meddelelse fra den ærede poststyrelse, forinden jeg gjör det Stavangerske dampskibsselskap bekjent med indholdet av poststyrelsens skrivelse av 21 ds."

Det siste avsnittet tyder på at Poststyrelsen ikkje er heilt nøgd med det endelege resultatet. Bryn har kan hende lova for mykje i høve til dei fullmaktene han hadde fått?

Eit viktig jubileum

Dette er rimelegvis ikkje nokon komplett oversikt over sakshandsaminga når det gjeld opprettinga av post-

ekspedisjonen på Nattruta. Men jubileumsdatoen står fast. 1. desember 2009 er det 100 år sidan Bergensbana offisielt opna for full drift mellom Bergen og Kristiania, og frå same dato etablerte postverket postekspedisjon på Nattruta. Me har og sett at desse to hendingane heng saman. Opninga av Bergensbana var ein postal revolusjon som fekk konsekvensar for organiseringa av posttransport på heile Vestlandet.

Men ting gjer seg ikkje av seg sjølve. I denne saka skulle ein kunnskapsrik og handlekraftig postmeister i Bergen koma til å spilla ei sentral rolle.

Kjelder:

Andersen, Arne Bang (1971): «Nattruten Stavanger – Bergen». I: Sjøfartshistorisk Årbok, 1970: 301 - 315. Bergen.

Bergen Tidende. Onsdag 28. juli 1909 og laurdag 27. november 1909. Mikrofilm. Bergen Offentlige Bibliotek

Eldøy, Kåre (2007): Det var en gang et posthus. Posten i Bergen 1647 – 1997. Bergen: Bodini forlag.

Eriksen, Gunleif Magnus (2008): Brev dagsett 3. mai 2008. Eriksen er tidlegare postsjef i Stavanger, og far til artikkelforfattaren.

Holten, Roald (1993): Sjøpostruter på Norskekysten. Nattruten og dagruten Bergen – Stavanger. Oslo/Bergen: Norsk Filatelistforbund og Filatelistisk Forlag A/S.

Johannessen, Finn Erhard (1997): Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år. Bind 1 1647 – 1920. Elanders Forlag i samarbeid med Posten.

Jæger, Olaf (u.å.): Schønings Norske Posttjenestemenn. 4de utgave 1903 – 47. Bergen.

Lorentzen, R. A. (u.å.): Det Stavangerske Dampskibsselskab 1855 – 1955. Stavanger: Dreyer.

Postreglement. Samling af de for postvæsenet gjældende lovbestemmelser og reglementariske bestemmelser m. v. Mars 1905. Kristiania.

Postverkets sirkulære 1908 og 1909.

Schou, August (1947): Postens historie i Norge. Oslo: H. Aschehoug & CO.

Statsarkivet i Bergen. Bergen postkontor: Journal og kopibok samt Journalsaker 1910 faste jnr. 7-10 nr. 90. Eiga mappe merka «Natruten Bg-Stavanger» under jnr. 7/153/10

www.primusweb.no Biletarkiv for m.a. Maihaugen (Postmuseet).

Bjørn-Arvid Bagge:
Bergenske handelsskip i kamp med pirater

Innledning

I de første månedene av 2009 har det vært mye skriverier om sjørøvere og skipskapringer utenfor kysten av Somalia. Småbåter søkklastet med bevæpnede menn prøver å kapre tankskip som seiler i området. Etter et vellykket angrep blir eierne av skipene utpresset for millioner av kroner i løsepenger. I slutten av mars ble også det norskeide tankskipet *Bow Asir* kapret, og måtte frikjøpes mot en stor sum løsepenger. På denne bakgrunn kan det være interessant og aktuelt å fortelle historien om et annet sammenstøt mellom norske handelsskip og pirater i gammel tid.[1]

"Vi maatte være baade uskiønsomme og utaknemlige, dersom vi vilde lade Forfædrenes Fortienester og deres rosværdige Gierninger nedgraves udi Forglemmelse, naar vi kunde forkomme det. Uden Tvivl ere alt for mange Efterretninger, av dette slags, blevne Os gandske berøvede, fordi de ikke vedbørlig ere vorden antegnede."

Slik innleder bergenseren Hildebrant Meyer en føljetong i tidsskriftet *Den Bergenske Borgerven*. Historien han

Hildebrandt Meyer og Den Bergenske Borgerven

Hildebrandt Meyer (1723-1785), var bergensk kjøpmann og embetsmann. I tillegg til embetskarrieren hvor han både ble borgermester og kansellråd, var han en flittig skribent.

Meyer var påvirket av opplysningstidens ideer, og i 1764 startet han anonymt å utgi *Den bergenske Borger-Ven*, byens første ukeblad. I tillegg til artikler om handel, sjøfart og industri som han var særlig opptatt av, ble også andre emner presentert, for eksempel kjente bergensere. Da Meyer på morssiden var etterkommer av kaptein Peter Mitzell har det nok vært naturlig for ham å presentere Mitzells og Ross' kamp med sjørøvere i tidsskriftet.

Den Bergenske Borger-Ven ble kun utgitt 1764-65, og man har antatt at det ble stoppet da utgiveren ikke hadde mer å fortelle. Meyers andre skriftlige arbeider, inkludert hans 10 binds verk om Bergen, er relativt usystematiske, og mest egnet som kilder til byhistorien. Tross dette inneholder arbeidene mange opplysninger om byens historie og er verdt en lesning for den byhistorisk interesserte.[2]

Nr. 12.

Den Bergenske

Borger-Ven.

udgiven den 16 Februarii udi Aaret 1765.

Efterretning om en Søe-Træf-
ning, hvorudi 2 Bergenske Skip-

Forside til Den Bergenske Borgerven der føljetongen om Ross og Mitzell starter. Kilde: UB Bergen)

gjengir, handler om en trefning mellom bergenske skip og utenlandske pirater utenfor Portugal i 1670-årene, og er sannsynligvis overlevert gjennom hans familie gjennom flere generasjoner.[3] Piratangrepet og den historiske sammenheng denne finner sted i, vil være bakgrunnen for denne artikkelen.

Pirater fra Barbarkysten angriper vestlig handelsskip. Utsnitt av et kartblad av Fredrick de Witt ca. 1690. Kilde UB:Bergen

Historisk bakgrunn

De urolige tidene på 1600-tallet, med 30-årskrigen og en rekke påfølgende kriger utover i århundret, skapte grobunn for sjørøveri i mange former. Foruten fribyttere eller rene sjørøvere som satte seg utenfor alle lands lovverk, fantes også kapere: et land i krig kunne utstede kaperbrev til privateide skip, og dette gav innehaveren rett til å drive regulær kapring av fiendens handelsskip. I virkeligheten kan vi i mange tilfeller nesten sammenligne denne praksisen med sjørøvere med statsautorisasjon. Et eksempel på denne virksomheten er Englands uttalte politikk i forbindelse med de engelsk - hollandske krigene i siste del av 1600-tallet, som var å bygge opp sin egen handelsflåte gjennom kapring av hollandske skip.[4]

I tillegg til kaperne som dukket opp når Danmark - Norge var i en krig var det særlig fribyttere fra det spanskeide Dunkirk (til ca. 1660), og nordafrikanske pirater fra Barbaresk-statene som var de mest beryktede pirater på 1600-tallet.[5]

De nordafrikanske muslimske piratene fra Barbareskstatene, det vil si Algerie, Tunis, Marokko og Tripolis (Libya), var spesielt fryktet. Med de lokale myndigheters velsignelse drev disse sin piratvirksomhet fra 1500-tallet til langt ut på 1800-tallet. Sjørøverne opererte særlig i Middelhavet og langs kysten av Portugal og Spania. Det betød slaveri, eller store økonomiske utgifter i form av løsepenger å komme i disse piratenes hender. Kildene forteller om faste innsamlinger i kirkene til løskjøp av norske sjøfolk gjennom hele perioden.[6] Så sent som i 1770-årene prøvde Danmark - Norge å få en slutt på uvesenet ved hjelp av en eskadre krigsskip. Disse måtte vende hjem med uforrettet sak.[7] Først ut på 1800-tallet lyktes det å bedre forholdene, etter franskmennenes erobring av Algerie.[8]

For å unngå sjørøveri ble både nattseilas og seilas utenfor seilingssesongen

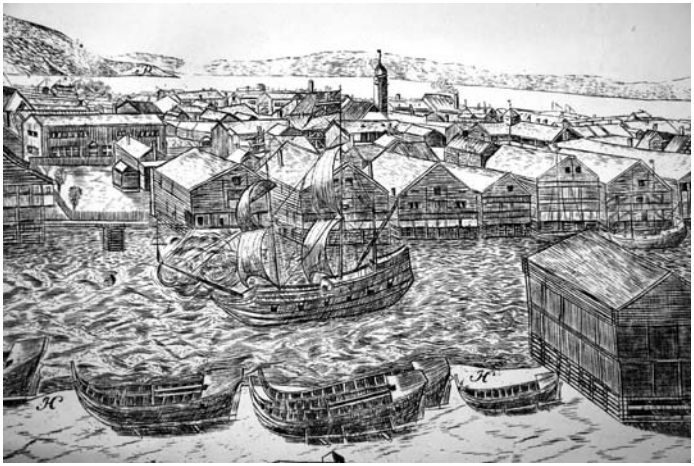

Defensjonsskip på Nidelven. Ifølge historikeren Henry Berg kan dette være pinassen Salvatore Mundi. Utsnitt av Jacob Mortenssøn Maschius' Trondheimsbilde fra 1674. Kilde: UB Bergen.

prøvd, med de farer dette medførte. På 1600-tallet var det allikevel vanligvis to andre muligheter man benyttet for å få skipene trygt frem. Den ene muligheten var å seile under militær eskorte. Den andre var å utruste handelsskipene med våpen og våpenføre menn. I begge tilfeller var konvoiering eller at mange skip seilte sammen til gjensidig beskyttelse vanlig.[9]

For å sikre tilstrekkelig antall armerte skip var det i Vest-Europa vanlig praksis på 1600-tallet å gi tillatelse til at man utrustet defensjonsskip. Dette var en ordning hvor alminnelige kjøpmannsskip ble utrustet med kanoner og håndvåpen, slik at de var i stand til å forsvare seg mot fiendtlige skip.[10]

I Danmark-Norge var defensjonsskipsordningen i bruk i flere perioder på 1600-tallet. Ordningen innebar at myndighetene ga bevæpnede handelsskip visse privilegier som skulle sikre dem lønnsom drift i bytte mot at skipene stilte opp i tilfelle krig. Å innrømme rederne slike økonomiske privilegier var en forutsetning da det ofte kunne være 3-4 ganger så dyrt å utruste denne type skip som ordinære handelsskip. Defensjonsskipene ble inndelt i klasser etter størrelse og antall kanoner de kunne føre i krigstid, og fikk skattefritak og privilegier etter dette.[11]

Selv om man finner bruk av defensjonsskip allerede i 1611 var det i perioden 1630 til ca. 1650, og storhetstiden 1670 til ca. 1700 som var disse skipenes viktigste perioder.[12] Ordningen fantes både i Danmark og Norge, men norske handelsmenn og redere dominerte når det gjaldt å utruste denne type skip.

Defensjonsskipenes første periode var for en stor del dominert av østlandske skip som fraktet tømmer til kontinentet.[13] Etter at defensjonsskip var lite brukt i 1650- og 60-årene, ble det i slutten av 1660-årene tatt initiativ for å få til en ny effektiv ordning. Etter press fra stattholder Gyldenløwe gav

Christian 5. en detaljert forordning om defensjonsskip i 1670.[14] Denne forordningen skulle bli innledningen til den andre viktige perioden for defensjonsskipene, og det som av mange regnes som den bergenske skipsfarts første storhetstid. Salt var i denne perioden den viktigste handelsvaren for disse skipene, og ble brukt i forbindelse med de norske fiskeriene. Det var særlig skattefritak på salt fra den Iberiske halvøy som fikk bergenserne til å investere i denne type skip.[15]

Bergensskip angrepet av sjørøvere i 1672

2. mai 1672 la de to bergenske defensjonsskipene *Gyldenløwes Waaben*, ført av kaptein Peter Mitzell og *St. Franciscus* under kaptein Frans Ross ut fra havnen i Bergen med kurs for Lisboa, hvor de skulle hente salt.[16]

Begge de nybygde bergensskipene var bygget etter modell av ordinære orlogsskip, de var derfor utstyrt med fast skanse og bakk, noe som kunne være en hjelp i forhold til et eventuelt overraskelsesangrep.[17]

Det største av skipene, *Gyldenløwes Waaben*, var bygget på Sydnes eller på Damsgårdssiden og var i drift allerede i slutten av 1670. I 1672 var skipet på 180 trelastlester (ca. 360 tonn lasteevne), og var klassifisert som defensjonsskip i klasse 1. Dette innebar at skipet i krigstid skulle føre minimum 34 kanoner.[18] I følge Meyer hadde det under denne reisen, som var den andre skipet foretok sørover, en besetning på 26 mann og var bestykket med 18 kanoner.[19] *St. Franciscus* var et noe mindre skip i klasse 2. Det var sannsynligvis bygget i Nordhordland eller Hardanger vinteren 1670-71. Skipet var i 1672 på 155 trelastlester (lasteevne tilsvarende 210 tonn) og skulle i krigstid føre minst 24 kanoner. Meyer oppgir at *St. Franciscus*, på denne

De bergenske defensjonsskips seilas til Cabo Espichel. Etter et stikk av F. de Witt ca. 1690. Kilde: UB Bergen.

turen var bemannet med 24 mann og førte 14 kanoner.[20]

Da det verken var andre skip seilklare i Bergen, eller man under seilasen fant følgeskip i England, seilte bergensskipene alene sydover.

22. mai var de to bergensskipene kommet så langt syd at de lå utenfor kysten av Portugal. I nærheten av Cabo Espichel, mellom Lisboa og Setübal, så besetningen ombord i *Gyldenløwes Waaben* lys fra et fartøy. Da de to bergensskipene nærmet seg det fremmede skipet så de at det var et stort skip med hektisk aktivitet ombord. Det var en kjent sak at dette var et havområde der man kunne møte sjørøvere, derfor var bergenserne på vakt og brukte skipslykter til å holde kontakten hele natten igjennom. Da været var fint og stille, kunne de to kapteinene manøvrere slik at de to skipene ble liggende side ved side. Dette gjorde at Mitzell og Ross kunne avtale hvordan de skulle forsvare seg og hjelpe hverandre i tilfelle et sjørøverangrep. Ombord i skipene ble mannskapene bevæpnet med håndvåpen, og kanonene ladet.[21]

Om morgenen 23. mai kunne de se det fremmede fartøyet. Bergenserne så nå at det var et skip med 36 kanoner, og at det hadde kurs mot dem. Skipet heiste det tyrkiske flagget med 3 måner og viste tegn til å ville angripe. De norske skipene lot seilet falle og heiste den danske konges flagg, Dannebrog, for å vise at de ville forsvare seg.

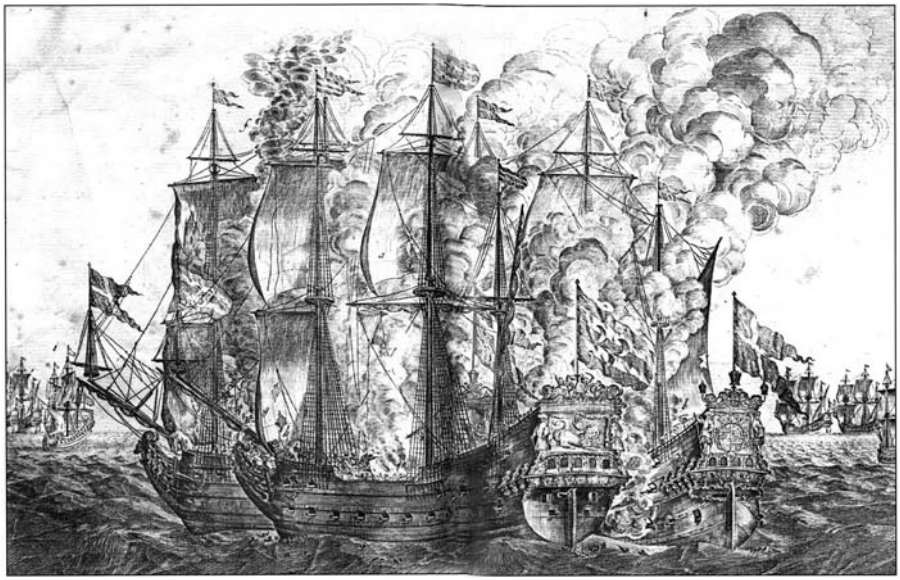

De bergenske skipene St. Franciscus og Gyldenløwes Waaben i kamp med sjørøvere. Etter et kobberstikk av Jacob Mortenssøn Maschius fra 1673. Kilde: UB Bergen

Klokken 8 om morgenen fyrte det tyrkiske sjørøverskipet av en dårlig innsiktet bredside mot bergenserne uten å gjøre noen skade. Mitzell og Ross besvarte ikke ilden men lot sjørøverskipet komme nærmere. Da skipet var innen sikkert skuddhold besvarte de ilden. Meyer skriver:

> *"[…] da de havde faaed ham beqvemt under deres Skud, gave de hannem deres Bagbords Lav, da de derved lod see, at de havde lært at stille deres Kanoner bedre; thi der skeede neppe et Skud uden det traf til Maalet og giorde en fortreffelig Virkning.»* [22]

Etter å ha mottatt bredsidene fra de bergenske fartøy satte det tyrkiske sjørøverskipet kursen mot Ross' skip *St. Franciscus*. Sjørøverne ropte på nederlandsk over til det bergenske skipet og ba dem om å overgi seg. Ross seilte unna, og mens sjørøverskipet manøvrerte seg i posisjon på nytt fikk de bergenske skipene tid til å lade om kanonene som sto oppstilt på skansen og bakken. Etter at Ross var kommet klar av sjørøverskipet, bestemte det seg for å angripe Mitzell om bord i *Gyldenløwes Waaben*. Mitzell fikk igjen inn en treffsikker salve mot fienden, mens han kun mottok ufarlige skudd tilbake.[23]

De bergenske skipenes ild påførte sjørøverskipet store skader, men dets mannskap prøvde allikevel å entre *Gyldenløwes Waaben*. Under den påfølgende ildgivningen fikk Mitzell inn en ny serie med fulltreffere, men samtidig fikk motstanderen festet en entredregg i det bergenske skipet. Med skrik og skrål stormet nå 70-80 pirater ombord i det norske skipet. De fleste av angriperne kom om bord i skansen, men en del kom også i kulen (dvs. åpning midtskips på de gamle orlogsskipenes øverste dekk.). Her ble de som ikke rømte over til skansen rammet av bergenske muskettkuler avfyrt av bergensere som sto under halvdekkene og kunne skyte ned på dem som var i kulen.[24]

Tross en vellykket entring visste ikke tyrkerne nå hvordan de skulle få fordrevet bergenserne fra deres forskansninger. De tyrkiske sjørøverne befant seg nå oppå skansen mens mange nordmenn sto rett under dem skilt med et halvdekk. Sjørøverne prøvde derfor å hugge hull i skansedekket for å kunne kaste ned granater på nordmennene under. Om bord i de danske orlogsskip var det på denne tiden vanlig med en hytte oppå kahytten. Mitzell hadde for å sikre seg i tilfelle sjørøverangrep fått laget en luke mellom kahytt og hytte, og plassert to kanoner oppå hytten.[25] På denne måten kunne bergenserne ha oversikt over og bestryke skansen. Begge kanonene var i følge Meyer ladd med jernskrot. Jernskrot, eller jernbiter samlet i en kardesk var vanlig å bruke i nærkamper på 16-1700-tallet og hadde en fryktelig virkning på nært hold.[26] Mitzell og en medhjelper fyrte av de to kanonene mot sjørøverne, mange ble drept og de som kunne, flyktet tilbake til piratskipet og kuttet tauet til entredreggen etter seg.[27]

Da de to skipene ble skilt skapte forvirringen om bord i piratskipet

manøvreringsproblemer. Dette gav Mitzell anledning til å vende og brenne av styrbords kanoner mot tyrkerne.

Under striden om bord i *Gyldenløwes Waaben* lå kaptein Ross med *St. Franciscus* og skjøt på sjørøverne slik at de ble påført både betydelige skader, samt hindret i å sette fullt mannskap inn mot Mitzells skip. Sjørøverne vendte nå oppmerksomheten mot Ross' skip, og klarte å entre dette. Under angrepet tok det fyr om bord i *St. Franciscus* og svart røyk veltet ut mens ilden spredte seg. Piratene trodde det var bergenserne som hadde tent på og rømte skipet. Mannskapet om bord i *St. Franciscus* fikk deretter slukket ilden uten at skipet ble påført annet enn små skader.[28]

Sjørøverskipet som allerede var hardt skadet ble nå angrepet av de to bergenske skipene. Disse fyrte av en rekke bredsider mot fienden. Klokken fire om ettermiddagen rømte sjørøverskipet etter åtte timers kamp. Verken Mitzell eller Ross forfulgte fienden, Begrunnelsen, var i følge Meyer, at de skulle drive handel og ikke føre krig.[29]

Etter slaget

Om bord i *Gyldenløwes Waaben* var det én død og to sårede, og en splint hadde revet av en av kaptein Mitzells fingre. Ross hadde tre sårede. Begge fartøyene var delvis skadde. Ryktene om de bergenske skipenes kamp med sjørøverne spredte seg hurtig da de ankom Lisboa. Det ble arrangert selskaper for de bergenske kapteiner, og til og med de katolske prester tok opp kamphendelsene i sine messer.

Noen uker etter bergensernes ankomst til Lisboa, kunne kapteinen på en fransk fregatt fortelle at han hadde møtt sjørøverskipet *Løven* kommandert av den algeriske viseadmiralen, og at dette var skipet nordmennene hadde vært i kamp med. Den franske kapteinen fortalte at *Løven* var ille tilredt, og at den algeriske viseadmiralen hadde fortalt at han hadde tapt mer enn 20 mann og hatt over dobbelt så mange sårede.

I august 1672 kom begge skipene tilbake til Bergen med sine saltlaster. Stattholder Gyldenløve forærte da kapteinene Mitzell og Ross en sølvbeslått kårde hver i belønning for sin tapre innsats. Begge skipene ble reparert for kongens regning og *St. Franciscus* fikk i tillegg i november 1674, tollfrihet på linje med defensjonsskipene av første klasse.[30]

Skipenes redere fikk den trønderske presten og kunstneren Jacob Maschius, som oppholdt seg i Bergen på denne tid, til å lage et kobberstikk og de bekostet også en gullmedalje til minne om kampen. Til minne om kampen mot sjørøverne ble også to smau på Nøstet oppkalt etter Ross og Mitzell i 1890-årene.[32]

Avslutning

Meyers artikkel om kapteinene Mitzells og Ross' møte med de algeriske sjørøvere utenfor Portugal, beskriver bokstavelig talt ilddåpen for de nye norske defensjonsskipene. Selv om Meyers fremstilling er preget av en

Utdrag av et kartblad av Nicolaus Visscher ca. 1690. Bildet illustrerer europeernes oppfatning av forholdet til Barbareskstatene. Til venstre tilbyr de kristne løsepenger, nøklene kan symbolisere frikjøp av gisler. På høyre side sitter den lokale hersker og tramper det kristne korset under sin fot. Kilde: UB Bergen.

sterkt lokalpatriotisk stemning beskriver den allikevel et viktig nytt trekk i den norske skipsfart på 1600-tallet.

Trefningen mellom de nybygde bergenske defensjonsskipene og sjørøveradmiralen kort tid etter at defensjonsskipsordningen var gjeninnført i dansknorske sammenheng, viste hva den e typen skip kunne utrette og hvilke fordeler man hadde med å utruste dem. Resten av 1600-tallet fikk defensjonsskipene en viktig rolle både som handels- og krigsskip. Så viktig skulle ordningen bli, at enkelte historikere, som Anders Bjarne Fossen mener at opprettelsen av defensjonsordningen i 1670 hadde stor betydning for utviklingen av den bergenske handelsflåte. Knut Mykland er enda klarere i sin tale og ser defensjonsskipsordningen som viktigste bakgrunn til fremveksten av den norske handelsflåten i 1670- og 80-årene.[34]

Tilbake til nåtiden. Vinteren 2008-09 har mange sjøfartsnasjoner sendt egne krigsskip til områdene utenfor Somalia, og der hatt sammenstøt med pirater. Høsten 2008 presenterte de store amerikanske nyhetskanalene nyhetene om at det var aktuelt å bruke private sikkerhetsselskaper som for eksempel Blackwater Worldwide, og å bevæpne handelsskipene i kampen mot sjørøvere.[35] Vinteren 2009 kom nyheten om at også norske krigsskip snart vil være på plass utenfor kysten av Somalia.[36] En kan undres over hvor mye verden egentlig har endret seg siden 1600-tallet… .

Noter:

1 Se dagspressen, samtlige riksdekkende norske aviser har bred dekning av denne episoden i månedsskiftet
mars-april 2009.
2 Espelid 2003 (http://www.snl.no/.nbl_biografi/Hilbrandt_Meyer/utdypning), Den Bergenske Borgerven
3 Meyer 1665, s. 177-178
4 Rommelse 2006, s. 121
5 Fossen 1979, s. 220, NRR VI, s. 200, Gjeruldsen 2002, s. 16.
6 Sprauten 1989, s. 234, Gjeruldsen 2002, s. 46-48, 154.
7 Seljeskog, O. Sjørøveri. Forsvarsnett/Forsvarsmuseet (http://www.mil.no/felles/fmu/start/Nyheter/article.jhtml?articleID=179111, Lest 16/5-09)) Sogner 1996, s. 165. En eskadre danske krigsskip ble utsendt som straffeekspedisjon og angrep Alger i 1769, som represalier for brudd på handelsavtaler som skulle sikre den dansk-norske skipsfart i Middelhavet. Sogner 1996, s. 165.
Sogner, 1996, s. 165, Encyclopædia Britannica Online. 8. May 2009 <http://search.eb.com/eb/article-9013294>.
8 Gjeruldsen, 2002, s. 44-46, 48 – 49.
9 Imsen og Winge 1999, s. 69-70, Gjeruldsen 2002, s. 16-17
10 Kongl. Forordninger… 1670-83, s. 114-119, Imsen og Winge 1999, s. 69-70, Gjeruldsen 2002, s. 143.
11 Gjeruldsen 2002, s. 20-23, 222-225.
12 Gjeruldsen 2002 s. 222-225.
13 Wiesener 1930, s. 11 – 13, Norske kongebrev II, 1670, nr. 395.
14 Fossen 1979, s. 207 ff, 419-420.
15 Meyer 1765, s. 180, Fossen 1979, 433. Gjeruldsen 2002, s. 154.
16 Meyer 1765, s. 180, 184-188.
17 Wiesener 1929, s. 12., Gjeruldsen s. 154. Gyldenløwes Waabens bestykning i krig varierer etter kilde og tidspkt.. Iflg. Wiesener skulle det være i 2. klasse og ha 24 kanoner i 1674, Fossen oppgir et skip av 3. klasse i 1680 (Fossen 1979, s. 435.), Gjeruldsen oppgir 34-36 kanoner noe som skulle tilsi et skip av 1. klasse. (Gjeruldsen 2002, s. 140).
18 Meyer 1765, s. 180, Norske magasin II s. 230, Fossen 1979, s. 433-34, Gjeruldsen 2002, s. 140, 143.
19 Meyer 1765, 180, Norske magasin II s. 230, Fossen 1979 s. 433, Gjeruldsen 2002, s. 140.
21 Meyer 1765, s. 184-188.
22 Meyer 1765, s. 190.
23 Meyer 1765, s. 191-192.
24 Meyer 1765, s. 194-195.
25 Meyer, 1765, s. 196-98, Bergersen 1953, s. 564, Gjeruldsen 2002, s. 156.
26 Under slaget på Vågen i 1665 ble det for eksempel brukt 74 sekker jernskrot til å fylle i kardesker til kanonene. (Norske magasin b.2 s. 226.) Jernskrot eller blykuler ble gjerne også samlet i en sylinder eller kardesk, og så skutt mot fienden. (Store Norske leksikon 2005, b. 8 s. 336.)
27 Meyer 1765, s. 199-201
28 Meyer 1765, s. 203-208.
29 Meyer 1765, s. 210-214.
30 Meyer 1765, s. 218, Wiesener 1930, s. 14, Wiesener 1935 s. 150.
31 Meyer 1765, s. 216-219, Norske magasin II, s. 231. Hoffnagel nevner 5 døde på Ross' skip og ikke bare 3 sårede slik Meyer skriver. (Hoffnagel i: Norske magasin II, s. 231.)
32 Hartvedt 1994, s. 321, 391.
33 Fossen 1978, s. 28-29, 1979 s. 103, 221. Gjeruldsen 2002, s. 22.
34 Mykland 1977, s. 23, Gjeruldsen s. 23.
35 NBC/Associated Press 26/-10-08. (http://www.msnbc.msn.com/id/27390087/ lest 10/5-09))
Grøtt,
36 Grøtt, Vegard: Norsk fregatt til Somalia.Forsvaret/Sjøforsvaret 2009 (http://www.mil.no/sjo/start/article.jhtml?articleID=174044, lest 10/5-09)

Kilder og litteratur:

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon / 3. utg. - Oslo Kunnskapsforl., 1995-1999. - Kardeks. I: B. 8: It-Kol. 1997.

Bergersen: Olav: *Fra Henrik Bjelke til Iver Huitfeldt*. Oslo 1953. B.1. av: Bergersen: Olav: *Fra Henrik Bjelke til Iver Huitfeldt : utsyn over den dansk-norske fellesflåtes historie i perioden 1630 til 1710*. Trondheim : Det Kgl. norske videnskabers selskab, 1953- 1956. 4 b. ill.

Den Bergenske Borger-Ven [udg. af H. Meyer]. - Bergen: Hildebrandt Meyer. 1764-65.

Danmark: [Lover etc.] Kongel. Forordninger og aabne Breve. - København, [168?]- . - b.

Espelid; Knut L.: Hildebrandt Meyer. (http://www.snl.no/.nbl_biografi. Hilbrandt_Meyer/utdypning, lest 1/5-09) I: *Norsk biografisk leksikno.* Ved J.G. Arntzen/K. Helle. Oslo: Kunnskapsforl., c1999-2005.

Fossen, Anders Bjarne: *Borgerskapets by: 1536-1800. Bergen bys historie 2*. 1979. - Bergen: Universitetsforlaget, 1979-1985. -4 b.

Gjeruldsen, Ole Henrik: *Defensjonsskipsordningen i Norge 1630-1704*. Oslo: Forsvarsmuseet, 2002. (Forsvarsmuseets småskrift; nr 28)

Grøtt, Vegard: *Norsk fregatt til Somalia*. Forsvarets informasjonssider/Sjøforsvaret, 27/2-2009. (http://www.mil.no/sjo/start/article.jhtml?articlelfl=174044 , lest 10/5-09)

Hartvedt, Gunnar Hagen: *Bergen byleksikon*. Gunnar Hagen Hartvedt - Oslo : Kunnskapsforlaget, 1994.

Imsen, Steinar: *Norsk historisk leksikon: kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800* /S. Imsen og H. Winge. - 2. utg. - Oslo: Cappelen akademisk forl., c1999.

Mykland, Knut: *Gjennom nødsår og krig 1648-1720*. Oslo 1977. B. 7 av: *Norges historie*./ redaktør K. Mykland. - Oslo: Cappelen, 1976-1980. — 15 b.

NBC/Associated Press: *Security firms join fight against Somali pirates. More merchant fleets interested in hiring their own armed guards.* NBC/Associated Press 2008-10-08. (http://www.msnbc.msn.com/id/273900871, lest 1/5-09)

Norsk sjøfart . B.1: 1989./ redaksjon: Brit Berggreen, Arne Emil Christensen, Bård Kolltveit; [innledning ved Thor Heyerdahl]. - Oslo: Dreyer, 1989.

Norske magasin . Christiania: 1868. B. 2. av: *Norske magasin : skrifter og optegnelser angaaende Norge og forfattede efter reformationen.* Samlede og udg. af N. Nicolaysen. - Christiania: Johan Dahls forlagshandel, 1858-1870. - 3 b.
Norske Rigs-Registranter 1628-1634. Christiania 1877. B.6 av: *Norske Rigs-Registranter : tildeels i Uddrag* / udgivne efter offentlig Foranstaltning. - Christiania, 1861-1891.- 12 b.

Rommelse, Gijs: *The second Anglo-Dutch war (1665-1667) : raison d'etat, mercantilism and maritime strife* . Hilversum : Verloren, 2006.

Skauge, Finn: Bergens eldste ukeblad. (I: *Bergens Tidende* 4.4.1959)

Sogner, S.: *Krig og fred 1660-1780*. Oslo 1996. B. 6 i: *Aschehougs Norgeshistorie*. / Hovedred.: K. Helle. Oslo: Aschehoug, 1994-1998.

Tank, Roar:: *Den Norske sjøfarts historie : fra de eldste rider til vore dage.* Kristiania 1923. B. 1 av : *Den Norske sjøfarts historie : fra de eldste rider til vore dage* Kristiania: Steenske forlag, c1923-1951. - 6 b.

Wiesener, A.M.: - *De bergenske defensjonsskibs deltagelse i Gyldenløvefeiden 1675-79.* - Bergen, 1931.
Særtrykk av: Bergens sjøfartsmuseums årshefte, 1930.
- *Oppgave over Bergens Handelsflåte i 1696.* - Bergen, 1935.
Særtrykk av: Bergens historiske forenings skrifter. nr 41(1935).

Christopher John Harris: Et gullfunn på Stabben fyr!

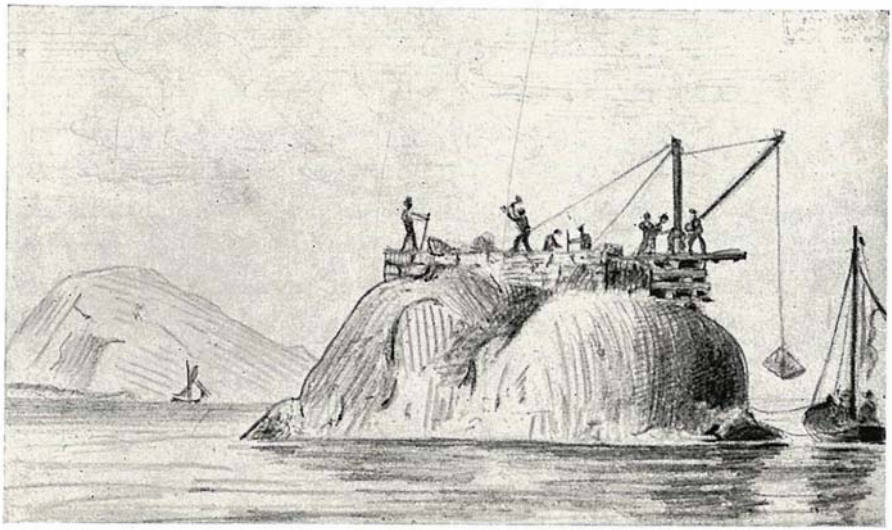

Stabben fyr under bygging. Blyanttegning 22. juni 1866.

«Vi har funne gull» var hovedbudskapet i en e-post jeg fikk her ved Statsarkivet i Bergen fra rådgiver Gabriel Skofteland i Kystverket Vest i Haugesund, og gullfunnet var gjort på det merkeligste av alle steder; nemlig Stabben fyr utenfor Florø. Alle som kjenner Stabben fyr vet at det kun er fyret som stikker opp fra sjøen, og det finnes ikke noe område der hvor man kanskje kunne forvente å finne gull. Men «gullet» ble funnet inne i fyret. Funnet var en kartong med arkivsaker, og vanligvis er det kun oss arkivansatte som ser på slikt materiale som gull. Men Statsarkivet i Bergen har hatt såpass mye kontakt med Skofteland at han er blitt miljøskadet av dette, og han også ser at gamle protokoller og brev kan i alle fall være gull verd. I mars hadde Skofteland og tre andre glade medarbeidere fra Kystverket (overingeniører Jan Erik Westergaard og Kirsten Sandvik, og fagarbeider Brede Gjøringbø), vært ute på Stabben fyr, og funnet en kartong med arkivsaker. Nå er det ikke så uvanlig at man finner arkivmateriale rundt omkring på forlatte steder, og Stabben fyr har ikke vært bemannet siden 1975, men så sent som i april 2000 var jeg på en befaring på Stabben med Skofteland, og der var det intet arkivmateriale. Øya er såpass liten og fyrbygningene såpass få at vi

har undersøkt overalt. Hvor arkivmaterialet har vært oppbevart er et mysterium, og vi skal ikke bruke tid på å undersøke dette. Det viktigste for oss som arkiv, og for brukerne, er at «gullfunnet» er nå kommet til rette, sammen med resten av arkivmaterialet fra Stabben. Det har vært en liten artikkel om fyrarkiv i Bergensposten tidligere, og vi legger ved lenken til «Fyrarkiv er kystkultur». Her står det litt mer om avleveringer til Arkivverket – http://www.arkivverket.no/webfelles/sab/bp2006c.pd

Statsarkivet i Bergen har en del arkivsaker fra Stabben fra før, men med unntak av noen brev, starter alt etter 2. verdenskrig. Fyrstasjonen, som mange andre, ble skadet under krigen, og i slike tilfeller er det svært vanlig at arkivsakene er gått tapt. I kartongen som ble funnet på Stabben lå der vaktjournaler fra 1867 og fram til 1942. Statsarkivet har alle fra perioden etterpå. Vaktjournalen var den viktigste protokollen ved ethvert fyr, for her ble det ført inn opplysninger om når fyret var tent og slukket, og om vær og vind. Andre viktige protokoller er kopibøker og brevjournaler som forteller om brevveksling til og fra fyret. Kartongen inneholdt disse protokollene fra 1867, og fram til etter siste krigen. Her var det også 13 regnskapsprotokoller fra 1880, og fram til 1945. Til sammen inneholdt kartongen 41 protokoller og en mappe med brev. Når vi samlet arkivmaterialet i riktig rekkefølge, ser vi at arkivet fra Stabben er mer eller mindre komplett. Det mangler noen få

Artikkelforfatteren med «gullfunnet». Foto Tom Myrvold.

protokoller, gjestebøker og brev, men de viktigste seriene er komplette. Dette er virkelig noe å rope hurra for, og takker de ansvarlige i Kystverket for at de forstod verdien av en fillete kartong med skitne protokoller i.

Vi kan se fra avispapiret som lå i bunnen av kartongen at alt ble plassert i kartongen i 1969. Statsarkivet har inventarfortegnelser fra alle fyr på Vestlandet, og vi vet hva som fantes av arkiv ved fyrene fra en fortegnelse i 1964. Materialet som er nå kommet inn fra Stabben, stemmer med det som står i regnskapet.

Stabben fyr ble bygget ferdig i 1867, og var bemannet fram til 1975. I nyere tid har fyret vært leiet bort til et privatfirma som har brukt det til tilstelninger av forskjellige sort. I dag er fyret fredet, og er et viktig kulturminne i Flora kommune. I fyrhistoriske sammenheng er Stabben interessant fordi fyrdirektør C.F. Diriks («Fyrdiriks») besøkte fyret under byggingen, og han tegnet fyret flere ganger.

Det er ikke så vanlig med gullfunn på Vestlandet, men Bergensposten håper å kunne melde om flere slike funn i fremtiden. Vi tar gjerne imot e-poster og telefoner om lignende kartonger eller enkelte funn fra andre steder.

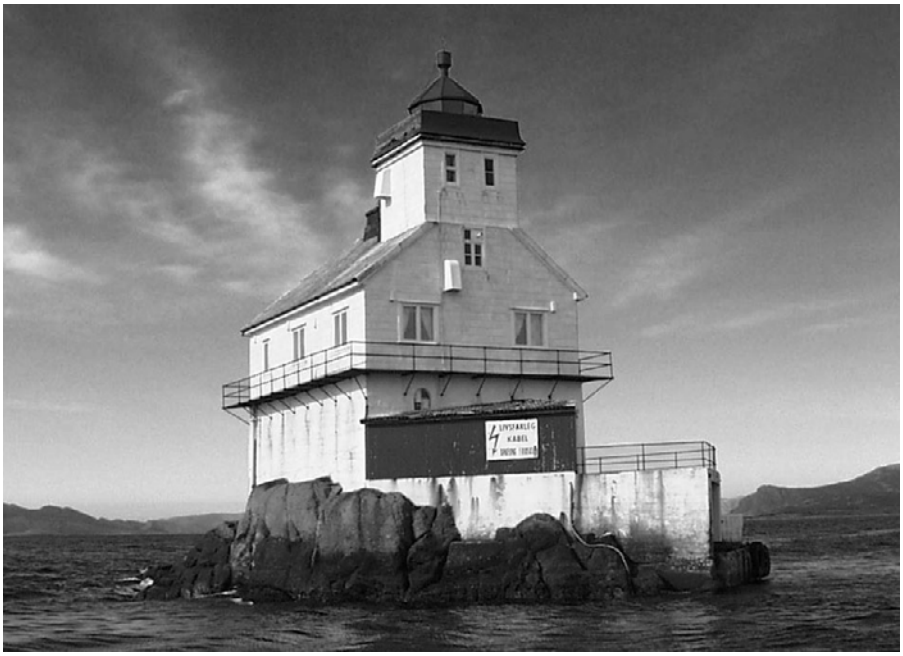

Stabben fyr. Foto Christopher John Harris.

Jørn Øyrehagen Sunde:
Grannhev - ein naborettsleg sedvanerett

”Skjeldet Ole Miøvigs Hustrue at hun nemlig ikke var Granhæv...”

På hausttinget for Sartor skipreide i oktober 1786 reiste Engel Hansen sak mot «Ole Rasmusen Schaalevig og Hustrue for uforsigtig Omgang med Ildebrand hvor ved hans Høe Lade med alt det derudi ind høstede Høe blev antændt og opbrendt, at liide Dom til Skadens Erstatning og Søgemaalets Omkostning».[1] Etter at alle vitne var avhøyrt vart saka utsett til sommartinget i april 1787 for nye vitneavhøyr. Denne gongen møtte saksøkte Ole Rasmussen og kone med prokurator Carsten Lütken, som la fram eit motsøksmål

«*om hans Uskyldighed udi den Hoved paastævnte Sag, betreffende den afbrændte Høe Lade paa Schaalevig, men endog fordje han af Hoved Citanten er blev forbudet Vandet i Elven paa Schaalevigs Gaard og fordi Hoved Citanten har Ære Skjeldet Ole Miøvigs Hustrue at hun nemlig ikke var Granhæv hvilket Ords bemærkelse er en Oprører og ildetænkende Menneske som ingen anden bør være i Lag med*».[2]

Igjen vart saka utsett, og den kom aldri meir opp på tinget for Sator skipreide. Det var ikkje ein uvanleg lagnad for nabokranglar. Årsaka er truleg at naboane inngjekk forlik i den månadar lange perioden mellom tingsesjonane. Med tanke på at det var mangt naboar måtte samarbeida om, var dette den beste løysinga, og truleg den både partane og retten ønskte å oppnå med ei utsetjing.

Det som er uvanleg med saka mellom Hans Engelsen på den eine sida, og Ole Rasmussen og kone på den andre, er at grannhev er eit tema. For i følgje motsøksmålet i 1787 skal Hans Engelsen ha hevda at kone til Ole Rasmussen ikkje var grannhev. Prokurator Lütken kan ikkje ha stolt på at retten visst kva innhaldet i skuldinga var, så han la forklarande til at den som ikkje er grannhev «er en Oprører og ildetænkende Menneske som ingen anden bør være i Lag med». Sorenskrivar Johannes Haberdorf må enten sjølv ha spurt sine lagrettemenn om tydinga av termen, eller ha følte eit behov for å forklara den for ein mogeleg appellinstans, for han presiserer i rettsreferatet at «Granhæv, bemærker efter den vedtagne Meening i Bonde Sprog, ej at være saaledes beskaffen at andre kan boe i Lag med Hende».[3] Både prokurator Lütken og sorenskrivar Haberdorf sine forklaringar på grannhev var nødvendige sidan termen ikkje hadde vorte nytta på noko ting i Nordhordland sidan 1736, og det var ei ordning som samfunns- og rettsutviklinga var i ferd med å gjera overflødig. For etter 1787 finn ein ikkje fleire referansar til grannhev i rettsprotokollane for Nordhordland. Det er ikkje dermed sagt at termen forsvann ut av daglegspråket like fort som den forsvann ut av rettslokalet. Ivar Aasen møtte terminologien på sine språkinnsamlingsreiser rundt midten av 1800-talet, og i si ordbok frå 1873 skriv han at «grannhæv» er eit adjektiv som tyder «skikkelig i Naboskapet, upaaklagelig som Nabo». Kristian Østberg reiste rundt på byrjinga[4] av 1900-talet for å registrera norsk bonderett, og i 1928 skreiv han at «den som oppfører sig slik som han skal

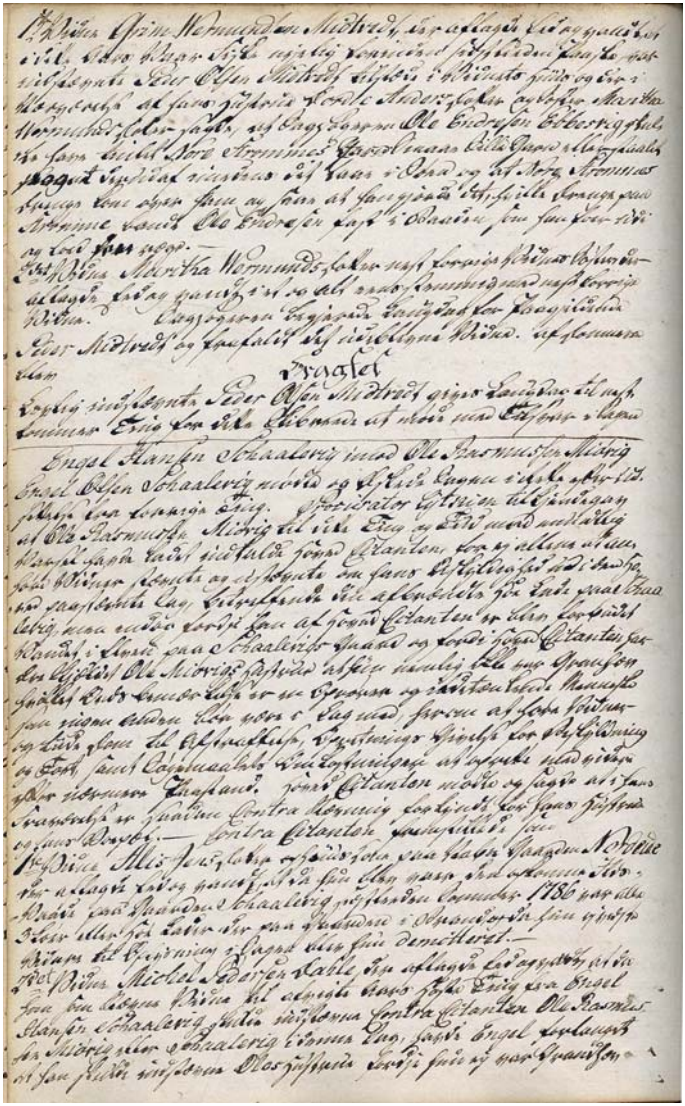

Nordhordland tingbok 1785-1790, fol. 175b, saka mot Ole Rasmussen Schaalevig

likeoverfor sine granner, siges at være grannhæv». Men det ser ikkje ut til at Østberg hadde møtte på verken terminologien[5] eller fenomenet på sine reiser sidan han tuftar heile gjennomgangen av grannhev på historisk materiale frå 1565 til 1776. Han handsamar likevel tema for å gje eit heilskapleg bilete av «Sedvanar i granneforhold». Nokon freistnad på å setja tema inn i ein rettshistorisk kontekst gjer han derimot ikkje.

Den retten som Østberg framtilte i bokserien Norsk bonderet mellom 1914 og 1939 er ein sentral del av heimeretten, som igjen var den uskrivne retten som eksisterte parallelt med kongen sine skrivne lover. I artikkelen «Lex non scripta – den norske heimeretten» frå 1999 etterlyser Jørn Sannes at det vert gjort vidare studiar av heimeretten. I artikkelen gjennomgår han det som finst av norsk forsking på heimeretten, samt gjev eit kort oversyn av internasjonal teori på feltet.[6] Sannes meiner at den uskrivne heimeretten må ha utfylt skriven lov, og ved ein del høve[6] ha

stått i direkte motstrid til den.[7] Han ser òg ut til å meina at ein lokalt hadde ei form for eigedomsforhold til heimeretten som ein ikkje hadde i høve til kongeleg lov. Når det gjeld korleis ein reint praktisk skal forska på heime retten, viser Sannes til rettshistorikaren Absalon Taranger, som var den som initierte bonderettsprosjektet til Østberg, og seier seg samd i at tingbøker nok vil vera ei god kjelde.[8] Dette er òg det materialet som Østberg nytta i si korte undersøking av grannhev i 1928. Men med den transkribering av rettsprotokollar som no skjer i regi av Statsarkivet i Bergen, kan ein gjera studiar av heimeretten som tidlegare ville ha tatt år med leiting på måfå.[9]

Saka mellom naboane på Sotra i 1786-87 er henta frå det materialet som no er transkribert og gjort digitalt tilgjengeleg. Saka var den siste i Nordhordland der det vart referert til grannhev. Med utgangspunkt i refleksjonane i dei to avsnitta ovanfor kan ein for det fyrste spørja om grannhev er eit døme på den heimeretten som Sannes omtalte i sin artikkel i 1999, og kva som eventuelt var relasjonen mellom grannhev som heimerett og skriven lov? Vidare kan ein spørja kva som var rasjonalet bak grannhevinstituttet, kva som var innhaldet i det, og kvifor det fall bort i løpet av 1700-talet? Svaret på spørsmåla skal i stor grad finnast ved hjelp dei transkriberte og digitalt tilgjengelege rettsprotokollane for Nordhordland, samanhalde med artikkelen til Østberg frå 1928.[10]

Grannhev som norsk sedvanerett før og etter 1565

Østberg byrjar gjennomgangen av grannhev med å visa til at det var lovheimla i lensherren for Bergenhus, Erik Rosencrantz, sin recess av 22.06.1565. Her heiter det i artikkel 5:

«*Item, dersom nogen leyer to Mænd en Jord, eller flere en Gaard, da skal den beholde Gaarden, som først leyede, som Loven formælder derom, uden deres Forord anderledes haver været derom. Kan da Ombudsmanden skiælligen bevise, at den som han paaklager, ikke er grandhæf, eller sandferdig befindes de Gierninger, som Loven formælder at Bonden maa settes fra sin Gaard for, da skulle 6 Mænd uden Giensigelse være forpligtet at dømme ham fra sin Gaard uden Vennefølge, eller svare den sin Gierning, som den paaklager skulle svare, og Paaklageren ey dermed at være forskaanet, men alligevel drages til rette.*"[11]

Det fyrste ein skal merka seg er at denne artikkelen ikkje har grannhev som tema, men dobbel bortleige av ein grad eller eit gardsbruk. Hovudregelen etter recessen av 1565 er at den som inngår ein leigeavtale er òg den som skal ha jorda som vert leigd bort, jf. VII-6 i Landslova. Men det vert gjort unnatak dersom ein av leigetakarane enten ikkje er grannhev, eller vedkomande har gjort seg skuld i gjerningar som etter lova fører til at ein mister leigeretten til jord. Eit døme på dette har ein frå Gulen i 1649. I denne saka hadde Carj Ramberg gjeve opp bruket sitt til fordel for sonen. Men dette avfødde protestar frå naboane sidan han vart rekna som

«*Beeg fingeret, och Snapper til sig eller lej Smaae ting for Granderne, Som de haffuer beklaeget, med begering hand den iche motte faae at leje, effterdj hand Jche er grandheffd, huilchet de och nu for Retten ochsaa beklaget, Nemlig Rassmus och Mogens Ramberg*».[12]

I dette tilfellet kan ein altså tenkja seg at ein annan person fekk leiga garden utan at den fyrste leigekontrakten var til hinder for det på grunn av grannhevinstituttet. Det andre ein skal merka seg er at dermed vert det å

ikkje vera grannhev sidestilt med gjerningar som gjer at ein mister leigeretten. For det tredje skal ein merka seg at slike gjerningar i følgje artikkelen er nemnt i lova, medan det ikkje finst nokon referanse til lov i samband med grannhev. Tilslutt skal ein òg leggja seg på minne at grannhev likevel vert tatt som like sjølvsagt og sjølvforklarande som dei gjerningar som skal vera nemnt i lov. Av dette kan ein for det fyrste konkludera at grannhev truleg ikkje vart eit rettsleg institutt med Erik Rosencrantz sin recess av 1565, men i staden var eit fullt ut fungerande og innhaldsmessig avklara rettsleg institutt som ikkje trengde vidare forklaring. For det andre kan ein konkludera at det å ikkje vera grannhev var sidestilt med andre gjerningar som førte til bortfall av leigeretten til jord. Og til sist kan ein slå fast at grannhev ikkje var lovregulert, men sedvanerett.[13] Med andre ord møter ein i recessen av 1565 eit fullt ut utvikla, sedvanebasert rettsleg institutt med ein sentral funksjon i lokalsamfunnet. Det vil seia at eit stykke heimerett i 1565 vart inkorporert i lov.

Erik Rosencrantz gjev i preambelet til recessen inntrykk av at den gjeld for Bergenhus len, som på dette tidspunktet omfatta området frå Lindesnes til Romsdalen, og stadfestinga til kongen underbyggjer dette inntrykket.[14] Ein skal merka seg at i dei tre høva ein møter på grannhev før ein har rettsprotokollar frå bygdetinget, så er det i samband med appell av dommar frå nettopp Bergenhus len til Herredagen.[15] Desse sakene er frå Herredagen i Bergen i 1585 og 1599 kan gje eit inntrykk av at grannhev bare vart sedvanerett for dette området. Men i denne samanhengen skal ein merka seg at Østberg refererer til ei notis frå Oslo lagting i 1579 som har som utgangspunkt at den som ikkje kan halda fred med naboane sine må reisa frå bruket sitt.[16] Dette er den same sanksjonen som vart føreskriven for Bergenhus len med recessen av 1565. Vidare kan ein merka seg at Aasen i si ordbok seier at «grannhæv» er det same som det som vert omtalt som «grendhævd» i Nordland. Sjølv om det empiriske grunnlaget er tynt, må presumpsjonen vera at dette viser at grannhev som rettslege instituttet var kjent utanfor Bergenhus.

Recessen av 1565 gjaldt fram til Kristian Vs norske lov av 1687, som erstatta tidlegare lover: «Hvor ved Vi alle forrige Love, Ordinancer, Recesser og Forordninger, saa vidt de her ikkje findes indførte, gandske have ophævede».[17] Dermed vart grannhev for det gamle Bergenhus len igjen rein sedvanerett utan støtte i lov etter 1687, slik situasjonen heile tida hadde vore for resten av landet. Dette vert særleg interessant fordi den rettspraksis om grannhev som Østberg viser til i 1928 gjeld for Sunnmøre i tida før 1687, med unnatak av ein forliksavtal frå Hallingdal frå 1776. Det var i 1776 høve til å inngå avtale om kva som helst, så lenge den ikkje streid mot «Loven, eller Ærbarhed» etter 5-1-2 i Kristian Vs norske lov. I denne forliksavtalen forplikta nokon seg til å selja si odelsjord dersom vedkomande ikkje haldt fred med naboane, ein avtale som ikkje kom i strid med 5-1-2. Difor må ein spørja om Østberg ikkje fann rettspraksis frå etter 1687 fordi grannhev ikkje var gjeldande rett etter bortfallet av recessen av 1565, og difor heller ikkje sette spor etter seg i rettsprakis? Rettspraksis frå Nordhordland sorenskrivarembete viser at så ikkje var tilfellet. Her vart grannhev referert til i 13 saker i perioden 1642 til 1802: I 1649, 1650, 1652, 1653, 1654, 1671, 1694, 1713, 1726, 1732,18 1736, 1787. Vi ser altså at det vart vist til grannhev i 6 saker før og 7 saker etter 1687. På den andre sida finn ein altså like mange referansar til grannhev i dei 36 åra før Kristian Vs norske lov av 1687, som i dei påfølgjande 115 åra etter. Men, som vi skal koma tilbake til så

snart innhaldet i grannhev som rettsleg institutt er klargjort, hadde dette truleg ikkje noko med grannhev som sedvanerettsleg institutt å gjera, men om dei samfunnsmessige og rettslege rammene rundt.

Grannhev som sedvanerettsleg institutt

Vi har ovanfor sett at etter Erik Rosencrantz sin recess frå 1565 var det å ikkje vera grannhev like alvorleg som å gjer dei gjerningar som gjorde at leigerett til jord fall bort etter lova. Dermed var den leiglendingen som ikkje var grannhev å likna med den som til dømes ikkje vedlikehalt husa på garden, eller som tok ut meir tømmer i skogen enn han hadde løyve til. Den grunnleggjande forskjellen vert at den som ikkje var grannhev i utgangspunktet ikkje gjorde seg skuld i klanderverdige handlingar retta mot jordeigaren, men mot naboane sine som han ikkje stod i eit kontraktrettsleg forhold til. Dette viser at det ikkje var eit rettsleg institutt som var utvikla av juristar, men som vaks fram som ein respons på noko som vart opplevd som eit problem både for naboar,[19] jordutleigarar og styringsverket.

Som Østberg peikar på, møter ein termen grannhev for fyrste gong i to saker som var oppe for Herredagen i 1585. I den fyrste saka hadde Engelbret Lauritzen på Bynes stemna lagrettemennene som i 1583 hadde frådømt han retten til å leiga jord på lagmannsgarden Steenne fordi «ald schylden wdj sandhed findis hoes hannem».[20] Ein får ikkje vita kva Engelbret Lauritzen var skuld i. Men kva som kunne reknast som manglande grannhev vart eksplisitt nemnt i ei sak seinare same dagen, der Niels Mogenszenn på Oustrin hadde stemna lagrettemennene som hadde dømt han frå jorda si. Talsmannen for lagrettemennene forsvarde dommen med å seia at

«*Niels Mogenszen skulle haffue forekast nogne gott folck ther wdj bygdelauget nogen wquems ord, huilckett hand dog icke skulle kunde thennom wdj gierningen offuerbeuisze, och formedelst thend orsage inthet noget mere calmmerj hand skulle anrichted, haffue forne domsmend laugrettidt kiend forne Niels Mogenszen for then ther ey burde att were ther wdj grandelauget, effther hand icke skulle werre saa grandheffd, som thet burde.*»[21]

Niels Mogenszen hadde altså utan grunn ytra ukvemsord til naboar, som igjen var årsak til klammeri, og dette var dråpen som fekk begeret til å flyta over sidan han heller ikkje elles var så grannhev som han burde. Herredagen felte ikkje noko dom i saka for partane vart forlikt slik at Niels Mogenszen tok tilbake sine ukvemsord, og lagrettemennene betalte kvar «en koe eller thesz werde» mot at han skulle «were forplichted her effther att wndholde sig aff thend grandebygt och samlag». Sjølv om saka ikkje seier kva som skulle til for å dømma nokon for ikkje å vera grannhev, fortel den likevel at 6 kyr ikkje var ein forhøg pris for å verta kvitt ein nabo som ikkje var grannhev. Slik seier saka òg noko om kor viktig grannhevdinstituttet var på dette tidspunktet.

Ein slik ny sjanse fekk ikkje Raszmus Torresszenn i 1599, som var part i den einaste saka som var oppe for Herredagen der ein får omfattande innsikt i grannhevinstituttet. Han hadde lenge vore i klammeri med naboen, og skal mellom anna ha slått ned nokre pålar som var denne «till stoer forhindring paa hans fiskinde». Etter at saka hadde vore oppe til forhandling hos lagmannen i Stavanger, og statthaldar Axel Gyldenstierne hadde tatt affære i saka, var det jordutleigaren som tok initiativ til at den av naboane som «icke er grandheffder» skulle «szinn gaard at rømme» slik at

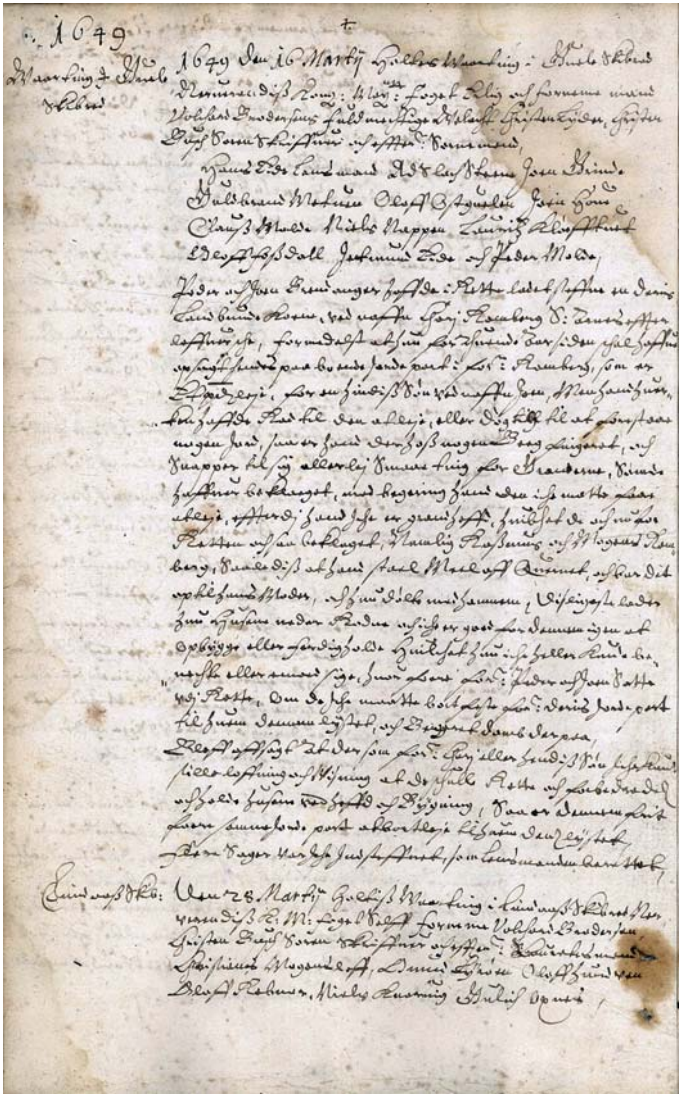

Nordhordland tingbok 1648-1651, fol. 9b

«mord og mandslett maatte forkommis».[22] Her ser vi at styringsverket hadde ei interesse av å handhevda grannhevinstituttet fordi ein slik fekk eit instrument til å gripa inn i ein konflikt før den kom heilt ut av kontroll. Vidare at jordutleigaren hadde interesse av det, fordi nærast nabo gjerne kunne vera ein annan leiglending som jordutleigar ønskte skulle få driva gardsbruket sitt i fred, og slik verta best mogeleg skikka til å betala landskyld. Og sjølvsagt hadde naboar ei interesse av å verta fri personar som var dei til hinder i deira daglege virke, slik vi såg tydeleg eksemplifisert av saka frå 1585. Dei mange interessene som knytte seg til grannhevinstituttet må ha vore årsaka til at det både vaks fram, at det vart ein sedvanerett alt før 1565, og haldt fram med å vera det etter 1687.

Østberg handsamar 5 saker mellom 1649 og 1776 som han meiner er knytt til grannhevinstituttet, men det er bare i ei sak frå Sunnmøre frå 1649 at grannhev er eksplisitt nemnt.[23] I denne saka hadde ein mann stole korn frå naboane, og vart dømt til bot for brotsverket. Fordi han med eit tjuveri frå

naboane ikkje lenger var «grannhæv», skulle han «ha sin jord forbrutt». Særleg interessant er at naboane etter at dommen var falt intervenerte og bad om at han bare skulle dømast frå halve jorda på vilkår av at han måtte reisa frå siste halvparten òg dersom han i framtida gjorde seg skuld i eit nytt tjuveri. Retten gjekk med på naboane sitt forslag. Denne saka indikerer slik at sjølv om grannhevinstituttet sikra andre enn naboane sine interesser, så var det deira interesser som stod i sentrum. Dette må vera årsaka til at retten let naboane delvis råda over korleis instituttet skulle brukast i denne saka.

I realiteten refererer Østberg i 1928 til så lite empiri om granhev at han meir viser eksistensen av ei rettskjensle enn av eit rettsleg institutt. Og av dei fire sakane han handsamar der grannhev er eksplisitt nemnt er tjuveri årsaka til domfelling for manglande grannhev i saka frå 1649, hinder for næringsverksemd, med potensiale for økonomisk tap, er viktig i saka frå 1599, utskjelling er nemnt som årsaka i den siste saka frå 1585, medan det er uspesifisert i den fyrste saka frå 1585. Men, som alt sagt, er grannhev nemnt eksplisitt i 13 saker i rettsprotokollane for Nordhordland mellom 1642 og 1802, og dette gjer det mogeleg å meir inngåande klargjera innhaldet i grannhev som sedvanerettsleg institutt. For på tinget i Nordhordland vart tjuveri kopla til det å ikkje vera grannhev i saker frå 1649, 1650, 1652, 1654, 1671 og 1694.[24] Utskjelling vert kopla til det å ikkje vera grannhev i saker frå 1653, 1732 og 1736,[25] medan vald vert det i saker frå 1713, 1726 og 1732.[26] I saka frå 1786-87 må dei ærekrenkande utsegna om manglande grannhev referera til skøytelaus omgang med eld i løe som førte til økonomisk tap. Men ein må ha i minnet at dei ulike koplingane delvis overlappar kvarandre. Det kanskje beste dømet på slike samanvede sakskompleks har ein frå ei sak som var oppe på tinget for Herdla i 1732:

"En Mandags Morgen i høst et Aar siden i Mørkeskodde komme tvende af deris og tvende af Naboens Kiør udi Ageren deponentinden tilhørende, Gik hendis Mand og den anden indstevnte hen for at see den giorte Skade af Creaturerne paa Ageren, i det samme bandede Askild hændis Mand og hænde for hvert Guds ord læset Var, og for hvert Korn paa Ageren var æt, enten det Kiørene aade eller det de skulle æde, og komme de saa udi gaategieng gaaende, saa hendis Mand gik sør efter og dend anden kom nord efter, saa toge de udi hin anden og ingen kunde Vinde hin anden ned og da kom hendis ovenpaa og Askild under; og blev hon Var at huuden lit var skrabet af Kielken paa Askild, men hvem hand fik det af Kunde hon ikke sige.» [27]

Her er altså økonomisk tap, utskjelling og vald vevd saman, men sidan dommsslutninga gjeld utskjellinga så er det den som får sterkast tilknyting til grannhevproblematikken, og dermed vart styringa for klassifiseringa av saka.

Sakene frå Nordhordland viser altså at det er 4 sakstypar som vart knytt til grannhev, og desse er stort sett dei same som dei ein finn i Østberg sitt materiale: Tjuveri, utskjelling, vald og økonomisk tap knytt til næringsverksemd. Desse kan igjen delast opp i to underkategoriar. For det fyrste tjuveri, utskjelling og økonomisk tap knytt til næringsverksemd, som alle kan representera byrjinga på ein konflikt som kan eskalera til den omfattar vald. For det andre vald, som vil seia at konflikten alt har eskalert til dette nivået, og at den dermed kunne få fatale konsekvensar. Det var dette som var motivet for jordeigar å gripa inn i konflikten som var oppe for Herredagen i

1599: «Mord och mandslette maatte forkommis». Faren for ein eskalerande konflikt var vidare truleg årsaka til at statthaldaren òg hadde engasjert seg i konflikten, og til at det vart forhandla hos lagmannen. Og det må ha vore viktig for både naboar, jordutleigarar og styringsverket å gripa inn for å hindra samanbrot av dialog, orden og samkvem i naboskapet.28 Ikkje minst fordi naboskapet var ei samfunnsmessig grunneining mellom familien og bygdelaget. I denne samanhengen skal ein merka seg retten si formulering i ei valdssak frå 1732:

«*Denne Sags tildragelighed reiser af en Uchristelig grandhævd og uforligelse, og i stæden for disse tvende Grander skulle have baaret taalmodighed med hin anden og med sagtmodighed, baade, efter Guds og Kongens Lov hielpet hin anden til Rette, haver de meere, af en lastværdig hastighed med onde ord, Og banden, sampt uforsvarlig øvet Christendom, begiegnet hin anden»* [29]

I følgje retten skulle altså naboar hjelpa kvarandre. Når dei i staden krangla med kvarandre oppstor det dermed ein slags dobbel feil – produktivt samvirke vart erstatta av destruktiv usemje.[30]

Grannhev var altså sedvanerett, og rettspraksis, både den samla av Østberg og den ein finn i rettsprotokollane for Nordhordland, viser at det å ikkje vera grannhev vart knytt til særleg fire typar framferd. Men så må ein spørja om det er slik at grannhev meir var eit referansepunkt for uønskt framferd enn eit faktisk rettsleg institutt med faste rettslege konsekvensar. Vi har alt sett av Herredagssaka frå 1599 og av saka frå Sunnmøre frå 1649 at den som ikkje var grannhev måtte reisa frå jorda. Dette er ei straff som kan utleiast av recessen frå 1565, der det heiter at dersom to leiger same jorda skal den ikkje ha jorda som ikkje er grannhev. Har han slått seg ned på garden eller gardsbruket må vedkomande i så fall reisa frå jorda. Denne sanksjonen vart òg nytta i to saker frå Lindås i 1652 og Herdla i 1726.[31] Det vil ikkje bare seia at vedkomande måtte sjå seg om etter eit nytt leiglendingsbruk, men òg mista den innbetalte fyrstebygsla. Fyrstebygsla var ein eingongssum som vart betalt for livslang bygsling av ein gard eller eit gardsbruk, sjølv om den i realiteten ofte vart betalt i avdrag. Den som måtte forlata eit bruk fordi jordutleigar sjølv ville nytta det, hadde rett på tilbakebetaling av ein prosentvis del av fyrstebygsla. Men den som ved dom var funne å ha brote leigeavtalen, mellom anna fordi vedkomande ikkje var grannhev, og difor måtte røma garden, hadde derimot ikkje ein slik rett.[32]

Det fanst altså ei innarbeidd straff for den som var funnen å ikkje vera grannhev – å røma garden – som vart handheva av domstolane. Og saka frå 1726 viser at det ikkje bare fanst referansar til grannhev i domstolane som ein reminisens etter recessen frå 1565, men at sanksjonen framleis vart nytta. Men ein kan spørja om det bare var på bygdetinget, den domstolen som kan seiast å ha stått nærast bondesamfunnet gjennom at det vart halde ting lokalt, og gjennom at det i denne instansen var eit fleirtal av leke domsmenn i eigedomssaker.[33] Ei sak frå Herdla i 1736 indikerer at grannhev ikkje bare gjorde seg gjeldande på bygdetingnivå. I denne saka stemna nemleg lagmann Nils Tygesen Knagenhjelm ein av sine eigne leiglendingar med krav om at vedkomande måtte rømma garden mellom annan fordi han «lever uforliigelig med sin Grande og Naboe med Trudsel banden og skienden, saa Han iche er Grand Hævd.»[34]

Bortfallet av grannhevinstituttet i Nordhordland etter 1736

Rettsinstituttet grannhev vart altså ikkje bare nytta av partane som møtte på tinget, eller av retten, men òg av lagmannen i Bergen. Og det sjølv etter at recessen av 1565 ikkje lenger var gjeldande rett. Men kvifor er det 12 referansar til grannhev i rettsprotokollane for Nordhordland mellom 1649 og 1736, nytta av 7 av 9 sorenskrivarar,[35] medan ein deretter bare finn grannhev nemnt i 1787, då både prokurator Lütken og sorenskrivar Haberdorf fann at dei må forklara innhaldet i termen? Årsaka er truleg at det i 1736 ved lov vart slått fast at alle dommarar, og andre med ei stilling innan rettsvesenet, skulle ha ein juridisk eksamen.[36] Før den tid var juridisk kunnskap meir eit spørsmål om praktisk erfaring enn om teoretisk læring.[37] Lagmann Knagenhjelm var i så måte ikkje annleis skolert en sorenskrivarane i Nordhordland. Og slik sett var grannhev som sedvanerett noko både Knagenhjelm og andre dommarar støtte på i praksis, og difor ganske naturleg noko dei sjølve haldt seg til i eigen rettspraksis. I 1740 tok Johan Garman til som sorenskrivar i Nordhordland som den fyrst som hadde avlagt ein juridisk eksamen.[38] Garman tilhøyrde dermed ein ny generasjon juristar med ei teoretisk skolering. Denne skoleringa var verken særleg langvarig eller inngåande. Men likevel skjedde det eit skifte i 1736 ved at teoretisk kunnskap formelt vart overordna den praktiske. Andre undersøkingar viser då òg at Garman ikkje har hatt særleg høge tankar om lekfolk sine juridiske kunnskapar,[39] og dette kan vera årsaka til at termen grannhev ikkje lenger er nemnt i rettsprotokollane. Men Garman var truleg likevel ikkje framande for tanken om at grannhev var eit vonde som måtte sanksjonerast. Til dømes i ein dom i ei sak frå Skjold i 1757 heiter det

«*Da Citanten Magne Hansen Søre Jellestad haver Ved enstemige Vidner afbeviist hvor usømelig den indstevnte Qvinde Malene Monsdatter Baar Danielsens Hustrue har saa vel i Ord som udøved Ondskab opført sig kort for Pintze Fæsten afvigte Aar 1756 (...) da hun over skieldede Citanten med nergaaende og ubeviislige beskyldninger for at have fløttet Merkesteene, deels ved at biide ham i Armen og rive ham i haaret, hvor imod den indstevnte som hvercken efter Indstevning til Høstetinget afvigte Aar eller Forelæggelse til dette Somer ting haver mødte, har enten selv eller Ved sin Mand som til Vedermæhle indkaldet Anført til sit Forsvar ringeste Indsiigelse, men meeget meere efter den producerede Præstes Attest levet i Uforligelse med sine Naboer, og ey agtet om gode Formaninger og Advarsler.*

Thi kiendes hermed for Rætt, at den indstevnte Malene Mons datter, ey allene til Citanten Magne Hansen Søre Jellestad bør aflægge en sømelig Afbigt for de uanstændige Ord og beskyldninger hun Citanten haver forurettet med, som lige leedis bliver mortificerede, og ey bør kome ham til forkleinelse i hands gode Navn og Røgte, men end og for sin formastelige Adfærd at biide og rive Citanten i Armen og haaret, at bøde ey allene til Deres Majts Casse i følge Lovens 6 bogs 7 Cap: 8 og 14 Art: 9 rdr men end og til Sognetz fattige 4 rdr, samt til Citanten Magne Hansen at erstatte denne Processes Omkostning med 3 rdr».[39]

Her skal ein merka seg at både utskjelling og vald vart eksplisitt sanksjonert gjennom «afbigt» og mortifikasjon, og bot. Men i tillegg skulle det bøtast 4 riksdalar til dei fattige. Det er mykje mogeleg dette er straffa for å ha «levet i Uforligelse med sine Naboer», og dermed ikkje vore grannhev. Men termen er altså ikkje nytta, og sanksjonen er langt mildare enn det å

røma garden.

Men kvifor er gradhevd nemnt av både prokurator Lütken og sorenskrivar Haberdorf i 1787 dersom der var skiftet frå praktisk til teoretisk skolering som gjorde at grannhev forsvann som ein eksplisitt nytta term på bygdetinget i Nordhordland? Svaret ligg i at Haberdorf tok sin juridisk eksamen i 1762, og Lütken i 1784,[40] og dei tilhøyrde dermed ein annan generasjon juristar enn Johan Garman som vart uteksaminert i 1740. Undersøkingar viser at frå 1770-talet var dei utdanna sorenskrivarane langt meir opne for lekmenn sin deltaking i rettssystemet enn den fyrste generasjonen juristar.[41] Dette skuldast truleg for det fyrste at det å vera utdanna jurist var meir vanleg, og ein satt difor ikkje lenger på ein fullt så høg hest. For det andre fekk lokal rett langt meir merksemd frå midten av 1700-talet ved at Charles Montesquieu sin lære om retten si tilpassing til naturlege og kulturelle tilhøve fekk gjennomslag i dansknorsk juss.[42] For verken Lütken eller Haberdorf var det i 1787 dermed ein framand tanke å ta omsyn til lokal sedvane. Dermed kunne grannhev gjera ein siste gjesteopptreden i retten i Nordhordland.

Grannhevinstituttet hadde likevel ikkje noko rettsleg framtid lenger sidan behovet utover på 1700-talet forsvann med utbygginga av nye disiplineringsmekanismar. På 1600-talet vart bortvist nytta som rettsleg sanksjon i mange tilfelle. Dei som ikkje var grannhev vart, som vi har sett, bortvist frå garden, medan mange andre kriminelle vart bortvist frå lenet. Dette skuldast for det fyrste at ein ikkje såg samanhengen mellom dei ulike delane av det dansknorske riket før kongen vart eineveldig i 1660 og byrja å byggja ut sin administrasjon. Før den tid var problemet løyst når problempersonen var borte, utan særleg tanke på at vedkomande kunne verta årsak til nye problem ein annan stad. For det andre skuldast det at det å straffa nokon på kroppen gjennom bruk av fengsel eller bøddel var ein utgiftspost, medan det var kostnadsfritt å brotvisa nokon. Og verken bønder eller lensherrar ønskte å betala meir enn høgst nødvendig for strafferettspleia. Fyrst når den eineveldige kongen enten nytta staten sine inntekter, eller tvang utgiftene over på andre, skjedde det ei endring.[43] Ikkje minst vart tukthusvesenet utvikla slik at den som levde uforsonleg med sine naboar kunne setjast der til forbetring i staden for å bortvisast.[44] Eit døme på dette har ein i ei sak frå Sandviken i 1766, som hadde utgangspunkt i at «*Sylvi har brugt en skamelig Mund i deres Naboe Lav mod Ole Johannesen og andre saavel Nat som dag»:*

«*Klagerinden Sylvi Joensdatter ey allene ved de mod hende fremlagde attester, som af hendes offentlig ublue Skienden for denne Extra Rætt imod Ole Johannesen har giort sig bekiendt, ja for sit forrige slette Forhold har 2de gange været indsatt paa Bergens Manufactuur Huus, samt til Straffs Lidelse baaret den saa kaldede Spandske Kappe i Bergens bye efter hendes egen Mand Johannes Bessesens tilstaaelse, bør Sylvi Jonsdatter som en ond Qvinde, der frem tuurer i Onskab at overfalde og skielde Folck med Ærrørige Ord, andre ligesindede til Afskye, hendømes til Arbeyde i Bergens Tugthuus 3de Aar.»* [45]

Utetter på 1700-talet skjedde det altså endringar i både dei rettslege og samfunnsmessige rammene om grannhevinstituttet, med den konsekvens at heile instituttet fall bort.

Avsluttande merknader

Men vi har sett at grannhev så definitivt var ein del av heimeretten, sidan det var ein sedvanerett som var viktig for lokalsamfun-

net. Men vi har òg sett at det var ein del av kongeleg lov for Bergenhus len mellom 1565 og 1687. Dette viser kor samanvevd heimerett og kongeleg lov kunne vera, og at ein må vera forsiktig med å sjå på dei to som heilt skilde normsett. Vi har vidare sett at grannhevinstituttet stetta eit behov for naboar, jordutleigarar og styringsverk, og at det forsvann når dei rettslege og samfunnsmessige tilhøva endra seg. Dette viser oss at ein skal vera varsam med å tenkje på rett som eksisterande åleine på grunn av sitt opphav, det vera gjennom kongeleg lovgjeving eller gjennom sedvanedanning, sidan den som oftast lever og døyr med sine evne til å fylla samfunnsmessige behov. Tankar om opphav som legitimerande for rettslege institutt er noko som fyrst og fremst høyrer den moderne retten til, og den gjorde seg fyrst gjeldande i Danmark-Noreg etter 1736. Men vi har sett at sjølv innan den har det funnest ulike tankestraumar, slik at eit klart og permanent tilhøve mellom kongeleg lov og heimerett er vanskeleg å oppstilla sjølv etter dette tidspunktet. Og den samla konklusjonen må dermed verta at ein skal vera varsam på å leita etter reine, stabile, opphavelege normer for lokalsamfunn, men heller sjå etter dynamikken i møtet mellom menneske, mellom praksisar og mellom normer.

Noter

1 Statsarkivet i Bergen (SAB), Arkivet for sorenskrivaren i Nordhordland, Tingbok 47, 1785-90 fs. 123a, jf. 123a-124a.

2 SAB: Nordhordland tingbok 47, 1785-90 fs. 175b, jf. 175b-176a.

3 SAB: Nordhordland tingbok 47, 1785-90 fs. 176a.

4 Ivar Aasen, Norsk Ordbog, med dansk Forklaring, Christiania 1873: 237 (grannhæv). Jf. Norsk riksmålsordbok, 1. bind, Oslo 1937: 1584 (grannehæv).

5 Kristian Østberg, Norsk bonderett, 5. bind, Oslo 1928: 16.

6 I all hovudsak diskuterer Sannes tobindsverket Folk Law – Essays in the Theory and Prctice of Law non scripta frå 1994.

7 Jørn Sannes, «Lex non scripta – den norske heimeretten», Historisk tidsskrift 78. bind: 143. Sjå òg s. 149 der Sannes fyrst modererer motstridsproblematikken, før han på s. 150 tek den opp på ny.

8 Sannes 1999: 152.

12 SAB: Nordhordland tingbok 2, 1648-51 fs. 9b.

13 Hasund 1932: 44 knyt grannhev til ordninga med grannestemne i Landslova VII-30, men det er overhovudet ikkje noko grunnlag for å gjera det.

14 Norske Rigsregistranter, 1. bind, Christiania 1861: 478-79 (brev av 02.10.1565 til Erik Rosenkrands).

15 Norske Herredags-Dombøger, 1. rekke 3 bind, Christiania 1894: 9-10 og 12-13, og 1. rekke 5. bind, Christiania 1897: 107-108.

16 Østberg 1928: 16.

17 Kristian Vs norske lov av 1687, fortalen.

18 Grannhev vart nemnt i to saker dette året.

19 Dette kan vera noko av årsaka til at grannhev ikkje er nemnt i Den Danske oc Norske Lougs des summariske Indhold offuer huert Capittel i samme Lower, Verss og Rytmicè forfattet - Med en Taffle eller Register der hoes paa alle de Danske oc Norske Mørcke Glosser oc Juridiske Terminis som begge Lower indeholder, sampt andre Tractater oc Landtzens Brug medgiffver Jhuert Rige Danmarck oc Norge, Med deris Rette oc udførlige Forklaring av Jens Bjelke frå 1634, eller i Glossarium Juridicum Danico-Norwegicum - Det er: Alle Gamle Danske og Norske Glosers rette Forklaring, som findis i de Skaanske, Sielandske, Judske oc Norske Lowbøger, saa oc Kongel Recesser, Handfestninger, Gaards oc Søretter, Rigens oc Birkeretter, Obne Mandater oc Brefve av Christen Osterssøn Weile frå 1665. Grannhev er heller ikkje nemnt i seinare juridiske oppslagsverk, som til dømes Forsøg til en dansk-norsk juridisk Ord- og Sag-Leksikon – Oplyst af selve Lovene, ergangne Domme og de Lovlærdes

Fortolkninger av Gustav Ludvig Baden frå 1814.

20 Herredags-Dombøger 1894: 9-10.

21 Herredags-Dombøger 1894: 12-13.

22 Herredags-Dombøger 1897: 107. (Sitata er tatt ut av sin kontekst og sett saman til eit meiningsberande resonnement av artikkelforfattaren).

23 Østberg 1928: 18.

24 SAB: Nordhordland tingbok 2, 1648-51 fs. 9b, fs. 27a, Nordhordland tingbok 3, 1652-53 fs. 11b-12a, Nordhordland tingbok 4, 1653-54 fs. 70a-70b, og Nordhordland tingbok 25, 1694-95 fs. 29a-29b.

25 SAB: Nordhordland tingbok 4, 1653-54 fs.9a-9b, Nordhordland tingbok 38, 1731-33 fs. 22a-22b, og Nordhordland tingbok 40, 1736-42 fs. 9a-9b.

26 SAB: Nordhordland tingbok 33, 1712-15 fs. 39b, Nordhordland tingbok 36, 1725-28 fs. 74a-74b, og Nordhordland tingbok 38, 1731-33 fs. 92a-92b.

27 SAB. Nordhordland tingbok 38, 1731-33 fs. 22b.

28 Sjå elles J. Ø. Sunde, «Det andre bodordet – Dialog, orden og samkvem», Dekalogen – 13 essay om menneske og samfunn i skjeringspunktet mellom rett og religion, Bergen 2008: 68-69.

29 SAB. Nordhordland tingbok 38, 1731-33 fs. 22b.

30 Sjå elles Halldor O. Opedal, «Makter og menneske – folkeminne ifrå Hardanger VIII», *Norsk folkeminnelag* nr. 73 1954: 26-34.

31 SAB: Nordhordland tingbok 3, 1652-53 fs. 11b-12a, og Nordhordland tingbok 36, 1725-28 fs. 74a-74b.

32 Sjå SAB: Nordhordland tingbok 40, 1736-42 fs. 9b.

33 Kristian Vs norske lov 7-1-1.

34 SAB: Nordhordland tingbok 40, 1736-42 fs. 9b.

35 Arnet Olafsen, Våre sorenskrivere: Sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge – Et bidrag til den norske dommerstands historie, 1. bind, Oslo 1940: 156-57. (Konstituert sorenskrivar Hans Theiste er telt med).

36 Anlangende hvorledes med Examinibus Juridicis ved Københavns Universitet herefter skal forholdes, av 10.02.1736.

37 Jørn Øyrehagen Sunde, Speculum legale – Rettsspegelen: Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv, Bergen 2005: 222-224, jf. Jørn Øyrehagen Sunde, «Fornuft og Erfarenhed» – Framveksten av eit metodisk medvit i dansknorsk rett på 1700-talet, Bergen 2007a: 138-142.

38 A. Falk-Jensen, H. Hjort-Nielsen, Candidati og examinati juris 1736-1936, candidati politices 1852 -1936, candidati actuarii 1922-1936, 2. bind, København 1955: 13 (Garman, Johan).

39 Jørn Øyrehagen Sunde, «'Enhver Borger har Ret til at fordre Sikkerhed af Staten' – Ordninga med offentleg forsvarar mellom 1735 og 17752, Rettshjelp fra kyst til vidde – Festskrift til Jusshjelpa i Nord-Norge 20 år, Cappelen Akademiske 2009: 341-342.

40 SAB: Nordhordland tingbok 43, 1754-60 fs., 141a-141b.

41 A. Falk-Jensen, H. Hjort-Nielsen, 1955: 169 (Haberdorph, Johannes), og A. Falk-Jensen, H. Hjort-Nielsen, 3. bind, København 1957: 111 (Lütken, Carsten).

42 Sunde 2009: 341-342 med vidare referansar.

43 Jørn Øyrehagen Sunde, «Fiskerettar i saltvatn og lex non scriptum i norsk rett – ei avhandling», Den juridiske komedien – Ein antologi over tanke og praksis i den norske rettskulturen si historie, Bergen 2007b: 269-272.

44 Jørn Øyrehagen Sunde, «'Quind folch' – Kvinner og tilhøyrsle mellom 1642 og 1802, Från Schlyters lustgård – Rättshistoriska uppsatser 7:2007c: 146-147.

45 Sunde 2005: 255-257.

45 SAB: Nordhordland tingbok 44, 1760-68 fs. 326a-326b.

Bondepige af Biørkeland

Joh. F. L. Dreiers folkedrakter fra Nordhordland, grannheve folk?

Gammel bondemand af Oster

Bondepige af Osterfjord

Bygningsbonde af Horsanger

Bondekone af Horsanger

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009